

บทที่ 2 พื้นที่ศึกษา

1 สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา

ชุมชนพื้นที่ศึกษาดังอยู่ในเขตสุขาภิบาล ตำบลต้นเปา อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่มาทางทิศตะวันออกประมาณ 10 กิโลเมตร โดยมีถนนสายเชียงใหม่ - สันกำแพง ตัดผ่านปากทางเข้าหมู่บ้านทางด้านทิศเหนือ และราวปี พ.ศ. 2538 ถนนสาย ดอนจั่น - น้ำพूरอน ตัดผ่านที่นาทางด้านทิศใต้ของหมู่บ้าน ชุมชนแห่งนี้ประกอบด้วยหมู่บ้านสองหมู่บ้านซึ่งแต่เดิมเคยเป็นหมู่บ้านเดียวกันแต่เมื่อมีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้นจึงขยายการตั้งบ้านเรือนออกไปยังที่ดินที่เป็นพื้นที่การเกษตรทางด้านทิศใต้ โดยชาวบ้านเรียกหมู่บ้านทั้งสองหมู่บ้านนี้ว่า บ้านเหนือ (บ้านสันเวียงเหนือ) และบ้านใต้ (บ้านสันเวียงใต้) ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านเป็นชาวไทยลื้อที่อาศัยอยู่ในชุมชนแห่งนี้มาหลายร้อยปี และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดในฐานะเครือญาติ ซึ่งมีบ้านเหนือเป็นชุมชนเดิม และขยายออกเป็นบ้านใต้ในเวลาต่อมา หมู่บ้านใกล้เคียงที่มีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติและการใช้ที่ดินทำกินอย่างใกล้ชิดกับชุมชนพื้นที่ศึกษาคือบ้านสันหลวง ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ชาวบ้านเหนือและชาวบ้านใต้บางรายอาศัยการทำนาเช่าบนที่ดินของเจ้าที่ดินบ้านสันหลวง และชาวบ้านสันหลวงบางรายก็อาศัยการทำนาเช่าบนที่ดินของเจ้าที่ดินในชุมชนพื้นที่ศึกษาเช่นกัน นอกจากนี้เครือข่ายการผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูป โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นงานปักผ้า ผู้หญิงในชุมชนพื้นที่ศึกษายังรับงานปักผ้ามาจากผู้รับเหมาซึ่งเป็นคนในหมู่บ้านสันหลวงอีกด้วย

เจ้าที่ดินรายใหญ่ของชุมชนพื้นที่ศึกษา สามารถยกระดับฐานะทางสังคมขึ้นมาจาก การเป็นชาวนารวย โดยการลงทุนผลิตสินค้าหัตถกรรมในหมู่บ้าน นับตั้งแต่การทำร่มพื้นเมือง การตั้งโรงงานทอผ้าไหม และผ้าฝ้าย และผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปจากผ้าพื้นเมืองส่งตลาดต่างประเทศ ทุนส่วนหนึ่งซึ่งเป็นจำนวนเงินมหาศาลมาจากการซื้อที่ดินเพื่อการเก็งกำไร และขายที่ดินช่วงที่มีโครงการตัดถนนผ่านที่ดินทางด้านทิศเหนือ และทิศใต้ของหมู่บ้าน และทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้านสันหลวง ประกอบกับภาคการก่อสร้างกำลังเติบโตอย่างรวดเร็วในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา เจ้าที่ดินซึ่งผันตัวออกมาเป็นนายทุนก็ขยายทุนดำเนินการในธุรกิจก่อสร้างขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง และเข้าสู่เส้นทางการเป็นนักการเมืองท้องถิ่นในเวลาสองปีที่ผ่านมา ส่วนชาวนากลาง หรือแม้แต่ ชาวนาจน ซึ่งพอจะมีที่ดินอยู่บ้างและอยู่ในเขตที่มีถนนตัดผ่าน ก็พากันขายที่ดินและนำเงินมา ลงทุนดำเนินธุรกิจรายย่อย ซึ่งส่วนมากจะอยู่ในสายการผลิตสินค้าที่เป็นอุตสาหกรรมพื้นบ้าน การก่อสร้าง และค้าขาย รายจ่ายบางส่วนก็จะนำไปปลูกบ้านใหม่ ในระหว่างปีที่ดินศึกษาเก็บข้อมูลพบว่า

บ้านเรือนปลูกใหม่ราคาหลายแสนบาท จนถึงราคากว่าล้านบาท ถูกสร้างขึ้นในหมู่บ้าน ทั้งสองแห่งหลายหลัง แรงงานที่สร้างบ้านเหล่านี้ก็จะเป็นคนในชุมชนที่ประกอบอาชีพรับเหมา ก่อสร้าง ซึ่งมีทั้งรายใหญ่และรายย่อย รับเหมาก่อสร้างตามบ้านจัดสรรทั่วเมืองเชียงใหม่

จำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านสันเวียงเหนือมี 287 ครัวเรือน จำนวนประชากร 933 คน ส่วนหมู่บ้านสันเวียงใต้มี 188 ครัวเรือน จำนวนประชากร 675 คน เนื่องจากเป็นชุมชนขนาดใหญ่ และเก่าแก่ จึงมีโรงเรียนระดับประถมตั้งอยู่ในเขตวัดทางด้านทิศเหนือของชุมชน และเป็นแหล่งการศึกษาที่สำคัญของชาวบ้านมาหลายรุ่นอายุ (คนรุ่นอายุ 80 ปี ก็เคยเรียนในโรงเรียนแห่งนี้มาก่อน) และยังคงมีนักเรียนที่อาศัยอยู่ในบ้านเหนือ และ บ้านใต้ มาเรียนจำนวนมากในปัจจุบัน การศึกษาของคนรุ่นอายุ 40 ปีขึ้นไปส่วนใหญ่อยู่ในระดับประถมสี่ ซึ่งเรียนจบจากโรงเรียนในหมู่บ้าน ชาวบ้านในรุ่นอายุ 30 - 40 ปี เริ่มมีการศึกษาสูงขึ้นแต่ส่วนใหญ่ก็ยังอยู่ในระดับมัธยม และระดับประถม ส่วนวัยรุ่นหนุ่มสาวที่จบการศึกษาตั้งแต่ระดับมัธยมต้นถึงมัธยมปลาย บางส่วนจะทำงานในโรงงาน บางส่วนก็จะค้าขายอยู่ในหมู่บ้าน หรือไม่ก็เป็นพนักงานของบริษัทในตัวเมืองเชียงใหม่ มีผู้สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีไม่น้อยมาก อย่างไรก็ตาม พ่อแม่ของเด็กรุ่นใหม่ที่มีฐานะปานกลางถึงฐานะร่ำรวยมักสนับสนุนให้ลูกของตนเข้าโรงเรียนในตัวเมืองมากกว่าที่จะเรียนใน หมู่บ้าน หรือโรงเรียนมัธยมในอำเภอสันกำแพง เนื่องจากมีความเห็นว่าการศึกษาในโรงเรียนที่มีชื่อเสียงในตัวเมืองจะมีประสิทธิภาพมากกว่า แม้ว่าจะต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงกว่ามากเมื่อเทียบกับการเรียนในหมู่บ้านหรืออำเภอสันกำแพง กว่าทศวรรษที่ผ่านมาพ่อแม่ที่มีลูกอายุในวัยอนุบาล (2 - 3 ปี) ก็จะส่งลูกไปเข้าโรงเรียนอนุบาลของเอกชนที่ตั้งอยู่ในตำบลเดียวกัน และบางส่วนก็จะนำลูกมาเข้าเรียนในชั้นอนุบาลในโรงเรียนประถมของหมู่บ้านซึ่งเพิ่งเปิดรับเมื่อไม่กี่ปีมานี้ เนื่องจากในเวลากลางวันผู้เป็นแม่ต้องทำงานรับจ้างไปด้วย เช่นงานเย็บผ้า งานก่อสร้าง งานแกะสลักไม้ บางรายต้องไปทำงานโรงงานละแวกหมู่บ้าน และบางรายก็ต้องไปทำงานในตัวเมือง นอกเหนือจากเวลาที่ลูกใช้เปลี่ยนแปลงไปแล้วพวกเขายังเชื่อมั่นว่าการให้ลูกเข้าเรียนตั้งแต่อายุน้อยเป็นการฝึกให้ลูกได้พบปะกับคนอื่น ๆ และเตรียมความพร้อมให้ลูกก่อนเข้าเรียนชั้นประถม เพื่อว่าจะได้ปรับตัวง่าย และเรียนได้ทันเพื่อน การแข่งขันทางการเรียนสำหรับเด็กรุ่นใหม่เป็นสิ่งที่พ่อแม่ให้ความสำคัญอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการสนับสนุนให้ลูกได้เรียนพิเศษตั้งแต่ระดับประถม เพื่อว่าเมื่อเวลาที่ลูกจะเข้าเรียนโรงเรียนในตัวเมือง "จะได้รู้เด็กที่อยู่ในเมืองได้"

ราวก่อนปีพ.ศ. 2500 เป็นช่วงที่หมู่บ้านที่ทำการศึกษามีแผนกแรงงานภาคเกษตรเข้ากับการผลิตนอกภาคเกษตรอย่างเห็นได้ชัดและต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ตลอดระยะเวลากว่า 40 ปีที่ผ่านมาชุมชนดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไปจากชุมชนเกษตรกรรมในชนบท กลายมาเป็น

หมู่บ้านชานเมืองใหญ่ที่แม้จะมีการทำนาของชาวนารายย่อยกันอยู่บ้าง แต่การทำงานรับจ้างนอกภาคเกษตรกลับมีความสำคัญต่อความอยู่รอดของครัวเรือนยิ่งกว่า อีกทั้งการกลายมาเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในรัศมี 10 กิโลเมตรจากตัวเมืองเชียงใหม่ ห่างจากตัวอำเภอสันกำแพง 4 กิโลเมตร และอยู่ติดกับหมู่บ้านบ่อสร้าง ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งของท้องถิ่นตั้งแต่ทศวรรษที่ 2510 เป็นต้นมา ทำให้งานรับจ้างนอกภาคเกษตรของชาวบ้านอิงอยู่กับการขยายตัวทางเศรษฐกิจของการค้าการลงทุนในท้องถิ่น ซึ่งได้รับอิทธิพลจากโครงสร้างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมระดับชาติ งานรับจ้างดังกล่าวสัมพันธ์กับการค้าการลงทุนภาคหัตถอุตสาหกรรม และ อุตสาหกรรมพื้นบ้าน (cottage industries) ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมการ ท่องเที่ยว

ลักษณะการทำงานรับจ้างที่ชาวบ้านในพื้นที่ศึกษาทำกันอยู่แต่ละยุคสมัยนั้น จะมีลักษณะที่หลากหลายไปตามโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรที่ใช้ทำการผลิต ความสามารถในการใช้เครื่องมือเครื่องมือที่ซับซ้อน ระดับการศึกษา รวมถึงความถนัดในการทำงานของแต่ละเพศ กล่าวคือ ชาวนาเจ้าที่ดินซึ่งมีทุนดำเนินการจะเป็นกลุ่มแรกที่เริ่มต้นบุกเบิกงานผลิตสินค้า (ร่วมพื้นเมืองสำหรับคนในท้องถิ่นใช้สอย) โดยจ้างแรงงานหนุ่มสาวที่ว่างจากการทำนาในหมู่บ้านทำการผลิต และชาวนาเจ้าที่ดินเหล่านี้จะเป็นตัวกลางในการติดต่อกับพ่อค้าในตัวเมืองเชียงใหม่ที่รับซื้อสินค้า และขายปัจจัยการผลิตบางส่วนให้ เช่น สีสไหม กระจดาษา ผ้า งานผลิตร่วมในยุคแรกคือ ยุคก่อนปีพ.ศ. 2500 นี้ก่อให้เกิดแรงงานรับจ้างหลายระดับ นับตั้งแต่เจ้าที่ดินที่เป็นนายทุนทำการผลิต แรงงานที่เป็นลูกจ้างของเจ้าที่ดินในการประกอบรับ และแรงงานอิสระที่ทำโครงไม้ไผ่ไผ่อยู่ที่บ้านไปขายส่งให้เจ้าที่ดินผู้ประกอบการ ในยุคต้น ๆ นี้การผลิตร่วมจะใช้แรงงานที่เป็นชาวนารายย่อย หรือชาวนาไร้ที่ดิน ซึ่งอาศัยทักษะพื้น ๆ เช่น การเหลาไม้ไผ่ด้วยมีดพร้า แต่ยุคต่อมาเมื่อการผลิตถึงจุดอิ่มตัวสินค้าที่ตลาดต้องการจะกลายเป็นเสื้อผ้าสำเร็จรูป งานแกะสลักไม้ เครื่องปั้นดินเผา เกิดการผลิตแรงงานรุ่นต่อมาซึ่งส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับประถมศึกษา จะต้องฝึกฝนความชำนาญระดับสูงขึ้นในการใช้เครื่องมือทำการผลิต เช่น เครื่องมือแกะสลัก จักรเย็บผ้าแบบถีบ จักรเย็บผ้าที่ใช้มอเตอร์ จนถึงจักรอุตสาหกรรม แรงงานที่เป็นหนุ่มสาวในปัจจุบันซึ่งจบการศึกษาระดับมัธยมต้น จะเป็นพวกที่สามารถเข้าไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม เช่น งานเย็บกระโปรง งานทอผ้าที่ใช้เครื่องจักร และงานตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป เป็นต้น ส่วนงานที่อาศัยความถนัดของแต่ละเพศนั้นเห็นได้ชัดว่าเป็นงานอุตสาหกรรมประเพณี คืองานช่างไม้ ช่างปูน งานก่อสร้าง งานเหล่านี้จะเป็นงานที่ใช้แรงงานชายเป็นหลัก ส่วนแรงงานไร้ฝีมือประเภทกรรมกรผสมปูน หิ้วปูน จะมีแรงงานหญิงปะปนมาด้วย ในงานอุตสาหกรรมก่อสร้างนี้แรงงานหญิงจะเป็นแรงงานชายขอบอย่างชัดเจน ส่วนอุตสาหกรรมประเพณีที่อาศัยแรงงานหญิงเป็นหลักก็คือ งาน

ตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป โดยมีแรงงานชายเข้ามาเกี่ยวข้องน้อยมากโดยเฉพาะแรงงานเย็บผ้า อย่างไรก็ตามแม้ในหมู่บ้านที่ทำการศึกษาก็มีเพียงสาวประเภทสองรายเดียวเท่านั้นที่ยึดอาชีพเย็บผ้า ในขณะที่ผู้ชายส่วนใหญ่จะทำงานก่อสร้าง แต่งงานเย็บผ้าในเขตที่มีความต้องการแรงงานเข้มข้น เช่นที่ตัวอำเภอสันกำแพง จะมีช่างเย็บที่เป็นชายทำงานให้เห็นอยู่ไม่น้อย งานปักผ้า อาจเรียกได้ว่าเป็นงานชายขอบของงานผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูป เนื่องจากแรงงานส่วนใหญ่ที่ปักผ้าจะเป็นหญิงสูงอายุที่ไม่มีทักษะในการใช้จักรเย็บผ้าและรายได้ต่ำมาก พวกเธอจะนั่งปักผ้าได้ทั้งวันทั้งคืน หากสายตายังอำนวยให้ ถ้าสายตาไม่ดีก็จะปักผ้าได้เฉพาะเวลากลางวัน ผ้าที่พวกเธอรับมาปักจะเป็นเสื้อผ้าเด็กที่แม่บ้านวัยกลางคนรับมาตัดเย็บยังบ้านของตัวเองจากบ้านบ่อสร้าง ซึ่งงานประเภทนี้ไม่ต้องใช้ความประณีตในการตัดเย็บและปักมากนัก ส่วนงานปักผ้าที่ได้ค่าจ้างสูงขึ้นเล็กน้อยก็คืองานปักหมอนอิง สำหรับขายนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวซื้อของตามตลาดบ้านบ่อสร้าง และไนท์บาซาร์ งานปักประเภทนี้จะมีต้นสายจากหมู่บ้านสันป่าหลวงนำมาแจกจ่ายให้แก่แม่บ้านที่พอมีเวลาว่างจากงานบ้านและงานในไร่มา และไม่มีกำลังซื้อจักรเย็บผ้า พวกเธอลงทุนซื้อสะดึงและเข็มเย็บผ้าก็สามารถรับงานปักผ้าได้แล้ว โดยซื้อไหมปักผ้าจากต้นสายที่นำผ้ามาจ้างปักนั่นเอง ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่างานปักผ้าจะเป็นงานของแม่บ้านที่ยากจน หรือไม่มีทักษะในการใช้จักรเย็บผ้า และหรือหญิงชราที่ว่างงาน

2 พัฒนาการทางเศรษฐกิจของพื้นที่ศึกษา

การนำเสนอพัฒนาการทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านที่ทำการศึกษาคือแบ่งช่วงเวลาออกเป็น 3 ช่วงคือ

ช่วงที่หนึ่ง ระยะเริ่มต้นของการผนวกแรงงานภาคเกษตรเข้ากับเศรษฐกิจนอกภาคเกษตร และในตอนปลายของช่วงนี้ก็เป็ระยะบุกเบิกของงานรับเหมาตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป ซึ่งเป็นยุคก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จนถึงสิ้นระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2 ตั้งแต่พ.ศ. 2500 - 2514

ช่วงที่สอง เป็นระยะที่งานผลิตนมส่งตลาดท้องถิ่นซบเซาลงไป และมีการผลิตสินค้าหัตถอุตสาหกรรมป้อนตลาดนักท่องเที่ยวเข้ามาทดแทนเพิ่มมากขึ้น เช่นงานแกะสลักไม้ เครื่องปั้นดินเผา เครื่องเงิน เครื่องเงิน เสื้อผ้าแบบพื้นเมือง เป็นต้น ผลจากการขยายตัวของงานนอกภาคเกษตรดังกล่าวทำให้ชาวบ้านในชุมชนพื้นที่ศึกษามีรายได้เป็นตัวเงินสูงขึ้น และเกิดการขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตร ช่วงนี้จะอยู่ระหว่าง พ.ศ. 2515 - 2530

ช่วงที่สาม ระยะเศรษฐกิจของประเทศเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว มีการลงทุนในอุตสาหกรรมการผลิตเพื่อการส่งออกสูงเป็นประวัติการณ์ และเป็นช่วงที่ราคาที่ดินพุ่งสูงขึ้นรองรับภาคอุตสาหกรรมโดยมีลักษณะของการเก็งกำไรเป็นทอด ๆ และปั่นราคาให้สูงเกินจริง จนถึงระยะฟองสบู่แตก ตั้งแต่พ.ศ. 2531 - 2541

2.1 ช่วงที่หนึ่ง พ.ศ. 2500 - 2514

ระยะเริ่มต้นของการผนวกแรงงานภาคเกษตรเข้ากับแรงงานนอกภาคเกษตรที่เป็นการผลิตเชิงพาณิชย์ของพื้นที่ศึกษาอยู่ในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2500 เล็กน้อย ชาวนาเจ้าที่ดินฐานะรำรายในหมู่บ้านมีการติดต่อกับพ่อค้าในตัวเมืองเชียงใหม่ในด้านการผลิตสินค้าหัตถกรรมประเภทร่มพื้นเมือง ซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดในท้องถิ่นขณะนั้น เจ้าที่ดินผู้รำรายจ้างแรงงานหนุ่มสาวที่ว่างจากการทำนามาประกอบร่ม และรับซื้อโครงร่มทำด้วยไม้ไผ่จากชาวบ้าน ร่มที่ผลิตเป็นร่มพื้นเมืองที่มีประโยชน์ในการใช้สอย แตกต่างจากร่มที่ผลิตเป็นสินค้าที่ระลึกซึ่งนิยมผลิตกันในระยะหลัง ชาวบ้านเรียกร่มที่เป็นของที่ระลึกนี้ว่าร่มดอก เนื่องจากมีการวาดลวดลายสีสันตกแต่งให้สวยงาม ขนาดของร่มดอกก็จะเล็กกว่าร่มที่นำมาใช้สอยจริง ๆ ประมาณ 10 นิ้ว (ร่มดอกมีขนาด 10 นิ้ว และ 9 นิ้ว ส่วนร่มพื้นเมืองเพื่อประโยชน์ใช้สอยจะมีขนาด 19 นิ้ว และ 20 นิ้ว) ร่มดอกนี้แหล่งผลิตใหญ่อยู่ที่บ้านบ่อสร้าง

เนื่องจากการผลิตในภาคเกษตรยุคนั้นมีเพียงการทำนาปี โดยอาศัยน้ำจากลำน้ำแม่โฮม และน้ำจากลำเหมืองที่รับน้ำมาจากสาขาของน้ำแม่กวง ซึ่งไหลผ่านอำเภอดอยสะเก็ด อำเภอสันทราย ผ่านอำเภอสันกำแพงทางตำบลสันกลาง ไหลเรื่อยมาจนถึงเขตอำเภอสาร์ภิลำห้วยสาขาของลำน้ำแม่กวงที่พื้นที่ดังกล่าวใช้ทำการเกษตร คือลำน้ำแม่ปู้คา แม้ว่าจะมีน้ำจากลำเหมืองใช้ในการเกษตร แต่ก็ไม่เพียงพอต่อการทำนา ชาวบ้านบางส่วนยังต้องอาศัยน้ำบาดาลที่ขุดเจาะในที่ดินของตนเองมาใช้ในช่วงการดำนา การเผชิญกับความแห้งแล้งของเขตอำเภอสันกำแพงและพื้นที่ศึกษา ทำให้ชาวบ้านต้องหันมาหางานรับจ้างประกอบการทำนาไปด้วย และอาชีพผลิตร่มพื้นเมืองก็สามารถให้รายได้เป็นกอบเป็นกำแก่เจ้าของกิจการ ส่วนชาวนากลางและชาวนายากจนก็อาศัยรายได้จากการรับจ้าง ทำร่มนี้เลี้ยงชีพและพัฒนาทักษะในการผลิตร่ม รวมทั้งสะสมเงินทุนบางส่วน เพื่อทำกิจการขนาดเล็กผลิตร่ม ตามรอยชาวนาเจ้าที่ดินผู้เป็นนายจ้างได้ในระยะต่อมา ดังจะเห็นได้จากในปี 2503 มีคนทำร่มเพิ่มขึ้นเป็น 6 รายใหญ่ ๆ ทั้ง 6 รายนี้เป็นชาวนากลางที่อาศัยการสะสมเงินทุนจากการรับจ้าง และเงินทุนจากการขายผลผลิตทางการเกษตร ระบบการผลิตร่มก็เหมือนกับผู้ผลิตส่วนบุคคลทำเอาไว้ก็คือ รับซื้อโครงร่มจากชาวบ้านแล้ว

นำมาประกอบเอง โดยจ้างแรงงานหนุ่มสาวมาเป็นคนงานประกอบที่บ้านของเจ้าของกิจการ การทำร่มให้รายได้ที่ดีและเพียงพอมาจนถึงประมาณพ.ศ. 2506 - 2508 ชาวนากลางบางคนที่มีรายได้เป็นกอบเป็นกำจากการผลิตร่มพื้นเมืองส่งขายพ่อค้าในตัวเมือง จะนำเงินมาซื้อที่นาสะสมเอาไว้ และให้ชาวนารายอื่นเช่าทำ การทำนาฝ้างจะเป็นข้อตกลงที่นิยมกันมากในสมัยนั้น เจ้าที่ดินสามารถเพิ่มทุนสะสมจากค่าเช่านา และอาศัยการจ้างแรงงานร่วมกับการเอามือเอารวันทำการผลิต ส่วนชาวนายากจนและชาวนาไร้ที่ดินก็จะตกอยู่ในฐานะที่มีโอกาสสะสมเงินทุนและเลื่อนฐานะได้ยากที่สุด การผลิตข้าวที่ได้ส่วนใหญ่เพื่อการยังชีพในครัวเรือนเป็นหลัก และต้องอาศัย รายได้จากการทำงานรับจ้าง และการค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ยังชีพและสะสมเงินทุน

ผู้ผลิตร่มที่เลิกกิจการไปรายหนึ่งกล่าวถึงสาเหตุของการเลิกกิจการไปว่าเนื่องจากความต้องการของตลาดหดตัวลง ประกอบกับแรงงานรับจ้างเริ่มมองหางานนอกภาคเกษตรอื่น ๆ ทำเสริมไปด้วย ในระยะดังกล่าวเป็นช่วงที่เริ่มก่อตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ผู้ชายรุ่นอายุ 30 - 40 ปี เข้าไปเป็นแรงงานก่อสร้างในตัวเมืองรวมถึงการก่อสร้างอาคารของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ด้วย ส่วนผู้หญิงที่เป็นแม่บ้านและลูกยังอยู่ในวัยเรียนก็จะทำเส้นขนมจีนนำไปขายที่ตลาดบ่อสร้างเก่า ในสมัยนั้นถนนสายเชียงใหม่ - สันกำแพงยังไม่ได้ตัดผ่านมีเพียงถนนดินสายเล็ก ๆ สองข้างทางจะเป็นทุ่งนาของหมู่บ้าน และหมู่บ้านใกล้เคียง การผลิตเส้นขนมจีนผลิตได้แต่น้อยเพียงพอต่อการขายวันต่อวันเท่านั้น บางวันแม่ค้าเหล่านี้ก็เดินตัดทุ่งนาหาบเส้นขนมจีนไปขายยังตลาดต้นลำไยในตัวเมืองเชียงใหม่ สินค้าที่นอกเหนือจากเส้นขนมจีนที่ผลิตขายเป็นรายวันแล้ว ยังมีกล้วย (สมัยนั้นคนเลี้ยงหมูจะซื้อกล้วยจากตลาดไปเลี้ยงหมู) และถ่าน

ระยะนี้การผลิตร่มพื้นเมืองใกล้ถึงจุดอิมิตัว พร้อมกับ การตัดถนนสายเชียงใหม่ - สันกำแพง ตลาดท้องถิ่นมีความต้องการเสื้อผ้าสำเร็จรูปเพิ่มมากขึ้น และเกิดการจ้างงานตัดเย็บเสื้อผ้าในเขตตำบลสันกำแพง และตำบลใกล้เคียง ซึ่งต้องการแรงงานหญิงสาวมาเป็นช่างเย็บผ้าจำนวนมาก ผู้รับเหมาช่วงรายแรกของหมู่บ้านมาจากครัวเรือนชาวนากลาง ที่อาศัยทุนจากการสะสมสมัยที่ทำงานรับจ้างทำร่มพื้นเมือง ช่างไม้ และค้าขายเส้นขนมจีน พ่อแม่ของเธอซื้อจักรเย็บผ้าให้เป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพ ทำให้เธอได้ออกไปเผชิญกับการติดต่อกับคนภายนอกหมู่บ้าน และเมื่อได้รับความไว้วางใจจากเจ้าของงานให้นางานมาผลิตที่บ้านได้ เธอจึงตั้งตนเป็นผู้รับเหมาช่วงและจ้างลูกน้องซึ่งเป็นหญิงสาวในหมู่บ้านทำการผลิต ซึ่งเธอต้องฝึกหญิงสาวเหล่านี้ด้วยตนเอง ระหว่างปี 2509 - 2514 เธอได้ฝึกหญิงสาวในหมู่บ้านให้สามารถเป็นช่างเย็บผ้าไปแล้วกว่า 50 คน งานที่ผลิตจะเป็นเสื้อผ้าโหล และเสื้อผ้าแบบพื้นเมือง ที่เหมาะสำหรับการฝึกหัดเย็บผ้าขั้นพื้นฐาน ระยะที่การผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปเพียงพอในยุคแรกนี้ ทำให้หญิงสาวที่มี

ประสบการณ์เช่นเดียวกับเธอ ตั้งตัวเป็นผู้รับเหมาอีกหลายคน และหญิงสาววัยรุ่นซึ่งเป็นรุ่นน้องที่พอจะมีฐานะบางคนไปเรียนตัดเย็บเสื้อผ้า และกลับมาเป็นผู้รับเหมาช่วงจ้างแรงงานในหมู่บ้านทำการผลิต การขยายตัวของการผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปมีมากขึ้น จนทำให้แรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้านหันกลับมาทำงานในหมู่บ้านกันมากขึ้น เช่นหญิงสาวที่เป็นลูกจ้างคัดใบยาสูบในโรงบ่มใบยาแถบตำบลสันกลาง รู้สึกว่าตนเองมีรายได้ต่ำมาก (วันละ 7 บาท) นอกจากนี้ค่าใช้จ่ายรายวัน เช่น ค่ารถโดยสาร และค่าอาหาร ที่ต้องจ่ายยังทำให้เธอมีรายได้ต่ำลงไปอีกเมื่อเปรียบเทียบกับกำไรมากของเจ้าของโรงงานเย็บผ้าของผู้รับเหมาในหมู่บ้านซึ่งมีรายได้เฉลี่ยมากกว่า และไม่ต้องเดินทางออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน หญิงสาวในกลุ่มนี้หลายคนจะหันกลับมาทำงานเย็บผ้า และบางคนก็จะเปลี่ยนไปทำงานในโรงงานผลิตเซรามิค หรือโรงงานแกะสลักไม้

2.2 ช่วงที่สอง พ.ศ. 2515 - 2530

โครงการพัฒนาภาคเหนือ ริเริ่มในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ระหว่างปี 2507 - 2509 เน้นหนักไปในเรื่องการสร้างทางหลวงเนื่องจากภูมิภาคมีความสำคัญในทางยุทธศาสตร์ รัฐจึงต้องสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมและป้องกันการแทรกซึมของคอมมิวนิสต์ อีกทั้งการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504 - 2509 รัฐบาลให้ความสำคัญแก่การลงทุนจากต่างประเทศโดยเฉพาะอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้า แต่กระนั้นก็ดีการลงทุนอุตสาหกรรมในภูมิภาคยังคงเป็นการผลิตเพื่อแปรรูปวัตถุดิบขึ้นต้นเพื่อการบริโภค ภายในท้องถิ่น และเมื่อเปรียบเทียบอัตราความเจริญเติบโตในภาคอุตสาหกรรม คิดจากผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติสาขาอุตสาหกรรม ระหว่างภาคเหนือกับทั้งประเทศแล้ว ภาคเหนือมีอัตราการเจริญเติบโตเฉลี่ยเพียงร้อยละ 7.3 ต่อปีภายในระยะเวลา 10 ปี (พ.ศ. 2503 - 2512) เปรียบเทียบกับอัตราความเจริญเติบโตของประเทศที่สูงถึงร้อยละ 150 ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากโครงการพัฒนาภาคเหนือคือ ภาคเหนือจะมีกระแสไฟฟ้าใช้เพิ่มขึ้น แต่ขณะเดียวกันอัตรา ค่ากระแสไฟฟ้าก็ยังสูงกว่าอัตราค่ากระแสไฟฟ้าในนครหลวง และการสร้างทางหลวงสายลำปาง - เชียงใหม่ และสายนครสวรรค์ - เชียงราย ก่อสร้างแล้วเสร็จเปิดใช้ได้ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2512 และ 2513 ตามลำดับ ได้ช่วยอำนวยความสะดวกแก่การคมนาคมและการขนส่งสินค้าด้วยรถบรรทุกระหว่างกรุงเทพกับภาคเหนือเป็นอย่างมาก จนกระทั่งการขนส่งสินค้าระหว่างกรุงเทพกับภาคเหนือเปลี่ยนจากรถไฟมาเป็นรถบรรทุกแทน (ปลาย่อ, 2530: 93-94)

ด้วยเหตุที่รัฐบาลได้เน้นการลงทุนก่อสร้างสาธารณูปโภคโดยเฉพาะถนนและทางหลวง ดังนั้นการคมนาคมระหว่างภาคเหนือกับภูมิภาคจึงสะดวกรวดเร็วขึ้น ธุรกิจการท่องเที่ยวในภาค

เหนือสามารถเติบโตขึ้นในระยะเวลาอันสั้น จำนวนนักท่องเที่ยวทั้งที่เป็นชาวไทยและชาวต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น เฉพาะชาวต่างประเทศ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยร่วมกับองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวภาคพื้นแปซิฟิกประมาณว่ามีนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศมาเชียงใหม่เพิ่มจาก 18,500 คน ในปีพ.ศ. 2514 เป็น 128,000 คน ในปี พ.ศ. 2522 เมื่อธุรกิจการท่องเที่ยวเติบโตขึ้นจึงเกิดความต้องการจัดหากรรมสิทธิ์ที่ดินเพื่อเป็นสินค้าและของที่ระลึกขายให้นักท่องเที่ยว ด้วยเหตุที่กล่าวมา หัตถกรรมพื้นบ้านที่เคยเป็นของใช้ที่ผลิตเพื่อใช้เองในหมู่บ้านหรือแลกเปลี่ยนกันระหว่างชุมชนใกล้เคียงได้เปลี่ยนเป็นสินค้าสำหรับตลาดนักท่องเที่ยวและตลาดต่างประเทศ ทั้งนี้มีพ่อค้าในเมืองเป็นคนกลาง หมู่บ้านที่เป็นแหล่งผลิตหัตถกรรมพื้นบ้านรอบ ๆ ศูนย์กลางการท่องเที่ยวโดยเฉพาะจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน จึงเกิดการผลิตในรูปอุตสาหกรรม ภายในครอบครัวและผูกพันอยู่กับธุรกิจการท่องเที่ยว ขณะเดียวกันพ่อค้าคนจีนรุ่นสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เคยค้าขายสินค้าพื้นเมืองมาก่อนก็ได้ขยายการลงทุนเข้าไปสู่การผลิตในรูปโรงงานอุตสาหกรรม ดังเช่นโรงงานแกะสลักไม้ ผลิตภัณฑ์จากไม้ เครื่องปั้นดินเผา เครื่องเงิน เครื่องเงิน เป็นต้น โดยเฉพาะอุตสาหกรรมแกะสลักไม้ในปี 2523 จังหวัดเชียงใหม่มีโรงงานถึง 91 โรง (อ้างแล้ว, 115)

ระยะนี้ชาวบ้านที่เป็นหนุ่มสาวในชุมชนต่างก็หันมาทำงานแกะสลักไม้กันมากขึ้น ทั้งที่เป็นลูกจ้างในโรงงาน และที่รับงานมาทำที่บ้านของตนเอง งานแกะสลักไม้มีเอื้อประโยชน์แก่ชาวบ้านในด้านการผลิตช่างฝีมือป้อนตลาดแรงงานหัตถกรรมและงานก่อสร้างได้เป็นอย่างดี ระหว่างปี 2518 - 2523 ภาคงานก่อสร้างของประเทศมีการขยายตัวค่อนข้างสูง คือร้อยละ 12.1 ควบคู่กันไปกับการขยายตัวของอุตสาหกรรมซึ่งมีอัตราการขยายตัวร้อยละ 9.8 ต่อมาอัตรา การขยายตัวของทั้งภาคการก่อสร้าง และภาคอุตสาหกรรมลดลงในช่วงปี 2523 - 2528 เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก และวิกฤตการณ์น้ำมันในปี 2525 (ประภาพรณ, 2541: 16-17) การลดค่าเงินบาทในปี พ.ศ. 2527 จนกระทั่งนโยบายส่งเสริมการส่งออกในช่วงแผนฯ 5 และ แผนฯ 6 ได้ส่งผลให้การผลิตสินค้าอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกขยายตัวอย่างรวดเร็ว ดังจะเห็นได้จากสัดส่วนมูลค่าการส่งออกในภาคอุตสาหกรรมต่อมูลค่าการส่งออกรวม เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 59.1 ในปี พ.ศ. 2518 เป็นร้อยละ 70.4 ในปี 2523 และ 2528 และเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 75.1 ในปี พ.ศ. 2533 อุตสาหกรรมเบาเป็นอุตสาหกรรมที่ทำรายได้จากการส่งออกสูงที่สุด (อ้างแล้ว, 19) ซึ่งอุตสาหกรรมการส่งออกเสื้อผ้าสำเร็จรูปเป็นสินค้าที่ทำรายได้สูงที่สุดในอุตสาหกรรมเบา (อ้างแล้ว, 20) และในระหว่าง พ.ศ. 2529 - 2530 ซึ่งเป็นยุคทองของอุตสาหกรรมเสื้อผ้าสำเร็จรูปของไต้หวัน ได้เกิดการว่าจ้างในลักษณะรับเหมาช่วง หรือ subcontract กันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน ทั้งในกรุงเทพ และต่างจังหวัด จนถึงกับเกิดหมู่บ้านอุตสาหกรรมเสื้อผ้าสำเร็จรูปเกิดขึ้นหลายแห่ง เช่นตำบลบ้าน

สร้าง อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา หมู่บ้านห้วยนา ตำบลเจียด อำเภอ เขมราฐ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น (เบญจา, 2538: 48)

ส่วนจังหวัดเชียงใหม่พบว่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 - 2530 โรงงานตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูปมีอัตราการขยายตัวค่อย ๆ เป็นค่อย ๆ ไปอย่างสม่ำเสมอ ในระยะ 11 ปีจังหวัดเชียงใหม่มีโรงงานดังกล่าวจำนวน 15 โรง แต่จะมีอัตราการขยายตัวอย่างรวดเร็วอย่างเห็นได้ชัดนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2532 - 2535 ในช่วงเวลา 4 ปีนี้พบว่าจำนวนโรงงานที่เปิดดำเนินการกิจการเพิ่มขึ้นถึง 19 โรง (ดูตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 จำนวนการเพิ่มของโรงงานตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูปในจังหวัดเชียงใหม่ และภาคเหนือ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 - 31 พฤษภาคม 2536

ปี พ.ศ.ที่เปิดดำเนินการ	จำนวนโรงงาน เชียงใหม่	ภาคเหนือ
2520	2	2
2521	2	2
2522	1	1
2523	3	3
2524	-	-
2525	1	1
2526	-	2
2527	2	2
2528	-	-
2529	-	-
2530	2	2
2531	1	2
2532	4	6
2533	6	10
2534	5	9
2535	4	11
2536	1	1
รวม	34	54

ที่มา : ศูนย์เศรษฐกิจอุตสาหกรรมภาคเหนือ สำนักงานเศรษฐกิจอุตสาหกรรม

ในชุมชนพื้นที่ศึกษา แม้ว่าการขายตัวของโรงงานผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปในจังหวัด เชียงใหม่จะขยายตัวในอัตราต่ำแต่ก็มีความสม่ำเสมอ นับว่าเป็นงานผลิตที่มีเสถียรภาพในระดับ หนึ่ง งานรับเหมาช่วงการผลิตจากโรงงานเติบโตขึ้นอย่างมาก จนผู้รับเหมาช่วงต้องขยายจำนวน จักรเย็บผ้าออกไปและรับช่างเย็บผ้าเพิ่มขึ้น เพื่อรองรับการผลิตที่เพิ่มจำนวนขึ้น ขณะเดียวกันงาน ก่อสร้างก็ขยายตัว แรงงานในภาคการก่อสร้างของชุมชนมีรายได้มากเป็นประวัติการณ์ อัตรา ค่าจ้างในงานนอกภาคการเกษตรสูงกว่างานรับจ้างในไร่ นา และแม้ว่าจะมีการเพิ่มค่าจ้างในการ ทำนาให้สูงขึ้นเท่ากับค่าจ้างเย็บผ้า และก่อสร้าง ก็ยังหาคนงานทำงานยาก เพราะงานในไร่ นาเป็น งานหนักกว่า และเป็นงานที่มีเป็นบางช่วงในแต่ละปี ชาวบ้านพอใจที่จะซื้อข้าวบริโภคมากกว่า ลงทุนทำนาเองด้วยซ้ำไป ผู้ที่มีที่ดินทำกินจำนวนมากพอที่จะแบ่งให้คนอื่นเช่าทำได้ก็ยังคงทำนา เฉพาะส่วนที่เพียงพอต่อการบริโภคในครอบครัว และใช้แรงงานในครัวเรือน ร่วมกับการ แลกเปลี่ยนแรงงานในหมู่เครือญาติใกล้ชิด ซึ่งเป็นกลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงานที่เล็กกว่าเดิมมาก

ระยะนี้ในชุมชนเกิดการขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตรเป็นประวัติการณ์ ดังจะเห็นได้ จากการปรับลดค่าเช่านาจากระบบผ่ากิ่งมาเป็นคิดค่าเช่าเป็นข้าวเปลือก 10 ถังต่อไร่ ส่วนระบบ การแลกเปลี่ยนแรงงานที่เรียกว่าการเอามือเอารวันยังคงมีอยู่ อย่างไรก็ตาม ภาวะการมีแรงงาน จำกัดในการเพาะปลูกของจังหวัดเชียงใหม่ ได้เริ่มมีมาอย่างน้อยนับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2513 จากบทความเรื่องความขัดแย้งในการใช้แรงงานในชนบทภาคเหนือของไทย ได้กล่าวไว้ว่า “เนื่อง จากสมาชิกของครัวเรือนเกษตรกรรมจำนวนมากหันไปทำงานนอกไร่ นาอย่างจริงจัง ปรากฏการณ์ ดังกล่าวเป็นการตอบสนองต่อโอกาสการมีงานทำชนิดใหม่ได้แก่งานแกะสลักไม้ ซึ่งได้กลายเป็น ธุรกิจที่กำลังขยายตัวในเมืองเชียงใหม่ และงานแกะสลักไม้นั้น จะมีช่างฝีมือเพียงเล็กน้อยที่ สามารถทำการออกแบบได้เองและทำงานอย่างเป็นอิสระ แต่คนงานส่วนใหญ่ยังคงไร้ฝีมือ และ ยัง ต้องการผู้ควบคุมดูแล พวกเขาจึงกลายเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคเกษตรไป คนงานส่วนใหญ่จะเป็น เด็กชายวัยรุ่นที่มาจากครอบครัวยากจนซึ่งอยู่ในฐานะลูกน้อง (คนงานได้อุปถัมภ์) อยู่ภายใต้ ช่างที่มีฝีมือคนหนึ่ง ช่างฝีมือเหล่านี้ได้รับงานเหมาช่วงมาจากร้านเฟอร์นิเจอร์ แล้วนำมากระจาย ให้ลูกน้องตามคำสั่ง ลูกน้องจะได้รับค่าจ้างเป็นรายวันหรือรายชิ้น การแกะสลักบางส่วนได้ทำขึ้น ภายใต้อำนาจโดยทำอย่างผิดกฎหมาย งานดังกล่าวยังเป็นงานประจำ ทำให้เป็นการยากที่คน งานจะกลับไปทำงานเกษตรกรรมอีกแม้แต่ในช่วงเก็บเกี่ยว ส่วนหญิงสาววัยรุ่นนั้นทำงานนอก ไร่ นาเพียงชั่วคราวชั่วคราว พวกที่มาจากครัวเรือนยากจนทำงานसानหมวกไม้ไผ่โดยได้ค่าตอบแทนใน เวลาช่วงนอกฤดูไร่ นา บางส่วนที่สามารถซื้อเครื่องถักกันหนาวแบบกระเป๋าคอตตอนให้ใช้

เครื่องถักดังกล่าวจะสามารถหารายได้จากการถักเสื้อกันหนาว ภายหลังจากที่มีประสบการณ์มาแล้ว ซึ่งทำเงินได้มากกว่าค่าจ้างในงานเกษตรกรรมซึ่งได้ค่าแรง 20 - 25 บาทต่อวัน งานดังกล่าวคล้าย ๆ กับงานแกะสลักไม้ กล่าวคือเป็นการรับเหมาช่วงโดยชาวบ้านที่รับร้อมมาจากร้านค้าในเมือง อย่างไรก็ตาม หญิงสาววัยรุ่นเหล่านี้สามารถยอมรับการทำงานผลตอบแทนดังกล่าวได้ เพราะสามารถประกันการยังชีพได้โดยอาศัยอยู่ในบ้านของตัวเอง แต่ปกติแล้วผู้หญิงจะกลับไปทำเกษตรกรรมอีก โดยที่หญิงสาววัยรุ่นจากครอบครัวชาวนากลางได้กลายเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตรในช่วงที่ต้องการแรงงานสูงในเดือนสิงหาคม พวกเขาได้ทำงานแทนที่ผู้ชายที่ละทิ้งงานเกษตรกรรมไปอย่างสมบูรณ์ การปลูกพืชสามครั้งต่อปีในช่วงปลายทศวรรษ 2513 ได้เพิ่ม ความต้องการแรงงานรับจ้างสตรีมากขึ้น” (อานันท์, 2533: 270)

ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงในช่วงนี้ที่มีต่อภาคการเกษตร นอกเหนือจากการขาดแคลนแรงงานแล้วยังมีผลกระทบทางสังคมในด้านอื่นอีกด้วย กล่าวคือ การขุดลอกเหมืองฝายที่แต่เดิมเคยร่วมกันทำโดยชาวบ้านในหมู่บ้านได้หายไปหลังจากที่โครงการสร้างงานในชนบท หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่าโครงการเงินผันของทนายเกษียณกิจฤทธิ์ ปราโมทย์ เข้ามาทำหน้าที่แทนชุมชน สำนักของความเป็นเจ้าของทรัพยากร และจัดการระบบน้ำเพื่อการเกษตรของชุมชน เหลือเพียงสำนักในการจัดการน้ำเฉพาะในไร่นาของตน เช่น ขุดลอกลำเหมืองที่อยู่ในที่ดินของตนเองเท่านั้น แต่ระบบเหมืองฝายใหญ่ที่ต้องอาศัยความร่วมมือของคนทั้งชุมชนกลับถูกเพิกเฉย เพราะไม่ใช่หน้าที่ของชาวบ้านอีกต่อไปแล้ว ผู้นำชุมชนกล่าวว่า การจ้างคนขุดลอกเหมืองฝายด้วยเงินงบประมาณของรัฐทำให้ผลประโยชน์ตกอยู่กับกลุ่มคนกลุ่มเล็ก ๆ ที่หวังจะมีรายได้จากโครงการพัฒนาดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าการขุดลอกลำเหมืองโดยไม่ได้ค่าจ้างไม่ใช่หน้าที่ของตนอีกต่อไป แม้ว่าพวกเขาจะเป็นเจ้าของที่นาซึ่งรับน้ำจากลำเหมืองดังกล่าว และผู้ที่ได้ค่าจ้างต่างหากที่ต้องทำหน้าที่นี้ ประกอบกับช่วงเวลาดังกล่าวต้นทุนในการทำนาเพิ่มสูงขึ้นมาก ไม่ว่าจะเป็นค่าจ้างแรงงาน พันธุ์ข้าว ปุ๋ย สารเคมี ฯลฯ ทำให้ชาวบ้านละทิ้งที่นาของตนไปชั่วคราว และหันมาซื้อข้าวบริโภคแทน ดังนั้นไม่ว่าการขุดลอกเหมืองฝายจะมีหรือไม่ ในระยะนี้ก็ไม่มีความจำเป็นสำหรับชาวบ้านสักเท่าใดนัก

2.3 ช่วงที่สาม พ.ศ. 2531 - 2541

นับจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 เป็นต้นมาจังหวัดเชียงใหม่ถูกเลือกให้เป็นศูนย์กลางความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนบน โดยมีเป้าหมายสำคัญที่เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และส่งเสริมอุตสาหกรรมในท้องถิ่น ทำให้ภาค

เกษตรกรรมที่เคยเป็นภาคเศรษฐกิจสำคัญอันดับหนึ่งของจังหวัดลดลงจากร้อยละ 27.6 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในจังหวัดในปี 2526 มาเป็นร้อยละ 19.2 ในปี พ.ศ. 2532 ส่งผลให้ภาคบริการ ภาคการค้าส่งและการค้าปลีก และภาคอุตสาหกรรม มีสัดส่วนสูงขึ้นจากร้อยละ 20.1 ร้อยละ 11.8 และร้อยละ 7.9 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในจังหวัดปี พ.ศ. 2526 มาเป็นร้อยละ 22.6 ร้อยละ 15.2 และร้อยละ 9.1 ในปี พ.ศ. 2532 ตามลำดับ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจจากที่เคยพึ่งพาภาคเกษตรกรรมเป็นหลักมาเป็นภาคบริการ ภาคการค้าส่งและการค้าปลีก และภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น (โดม, 2537: 17)

ด้วยเหตุนี้การขยายตัวของภาคธุรกิจการค้า และภาคอุตสาหกรรม ในช่วงปี 2529 - 2532 มีผลทำให้ประชากรที่เคยกระจุกตัวอยู่แต่ในบริเวณชุมชนเมืองหรือเขตเทศบาล เริ่มมีการขยายตัวออกไปรอบนอกของเขตชุมชนเมืองหรือเขตเทศบาลมากขึ้น ในขณะเดียวกันก็ผลักดันให้สมาชิกในชุมชนเมืองเหล่านั้นต้องแสวงหาที่ ๆ ทางไกลออกไปในการสร้างที่อยู่อาศัย และเป็นที่ตั้งของโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งมักมีกระบวนการผลิตที่ซับซ้อนและต้องการใช้แรงงานและสถานที่เพิ่มขึ้น ดังนั้นการขยายตัวออกไปสู่นอกเมืองที่ใกล้ที่สุดที่จะเป็นไปได้ก็คือออกไปสู่บริเวณรอบ ๆ ชุมชนเมืองเดิมซึ่งมักเป็นบริเวณที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์สูง และมีความเหมาะสมกับกิจกรรมทางการเกษตรเป็นอันมาก ดังนั้นที่ดินที่มีคุณภาพเหมาะสมกับการเกษตร จึงเป็นพื้นที่ที่มีแนวโน้มสูงที่จะถูกนำไปใช้ประโยชน์ในกิจกรรมอื่น ๆ นอกการเกษตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งมักถูกนำไปใช้เพิ่มวัตถุประสงค์ทางด้านอุตสาหกรรมและที่อยู่อาศัยมากขึ้น และมีแนวโน้มที่จะมากขึ้นเมื่อเศรษฐกิจมีการขยายตัว จากเหตุผลดังกล่าวจึงมีผลทำให้พื้นที่ถือครองในการเกษตรของจังหวัดเชียงใหม่ลดลงจาก 1,627,527 ไร่ในปี พ.ศ. 2531 เหลือ 1,466,899 ไร่ในปี พ.ศ. 2534 เฉพาะพื้นที่นาได้ ลดลงจาก 734,692 ไร่ในปี พ.ศ. 2530 เหลือ 636,437 ไร่ในปี พ.ศ. 2535 หรือลดลงร้อยละ 13.4 ของพื้นที่นาทั้งหมดในปี พ.ศ. 2530 สาเหตุสำคัญส่วนหนึ่งที่ทำให้พื้นที่เพาะปลูกลดลงคือ ราคาของที่ดินรอบ ๆ ชุมชนเมืองเดิมมีแนวโน้มสูงขึ้นมากเมื่อเทียบกับอดีตที่ผ่านมา และสาเหตุนี้ถือได้ว่าเป็นสิ่งจูงใจให้เกษตรกรขายที่ดินออกไป เพราะให้ผลตอบแทนที่ดีกว่าเมื่อเทียบกับการทำการเกษตรที่ต้องเผชิญกับความเสี่ยงค่อนข้างสูง (อ้างแล้ว, 2) ค่าเฉลี่ยตอบแทนที่ได้จากการเกษตรมีค่าเท่ากับ 2,152 บาทต่อไร่ แต่ถ้าหากเกษตรกรขายที่ดินในราคาเฉลี่ย 790,630 บาทต่อไร่ แล้วนำเงินที่ได้ไปฝากธนาคารพาณิชย์ เกษตรกรจะได้รับดอกเบี้ยปีละ 79,063 บาท (อัตราดอกเบี้ยเงินฝากปี พ.ศ. 2534 เฉลี่ยประมาณร้อยละ 10 ต่อปี) ซึ่งมีค่ามากกว่าผลตอบแทนเฉลี่ยจากการเกษตรถึง 37 เท่า (อ้างแล้ว, 85)

ราวปี พ.ศ. 2538 ในเขตพื้นที่ศึกษามีการตัดถนนสายดอนจั่น - น้ำพุร้อน ผ่านที่ดินของชาวบ้านทางด้านทิศใต้ของหมู่บ้าน ส่งผลให้ราคาที่ดินเดิมไร่ละหมื่นกว่าบาทเชยิบตัวสูงขึ้นมาเป็นไร่ละ 700,000 - 1,500,000 บาท บางแปลงเป็นที่ผืนใหญ่มีด้านหน้าติดถนนเป็นแนวยาวจะได้ราคาสูงถึงไร่ละ 4,000,000 บาท โดยมีนายทุนมาจ้วนนซื้อที่ดินแก้งก้าไรตั้งแต่ก่อนหน้าจะมีการตัดถนนประมาณ 2 - 3 ปี และพื้นที่ที่มีถนนตัดผ่านจะได้รับเงินค่าเวนคืนที่ดินจากการตกไร่ละ 700,000 บาท ชาวบ้านที่มีที่ดินบริเวณดังกล่าวต่างพากันขายที่ดินกันเป็นจำนวนมาก บ้างก็รอให้มีคนมาให้ราคาที่สูงกว่าจึงขายก็มี ที่ดินที่ถูกกว้านซื้อไปบ้างก็กลายเป็นที่ดินจัดสรรเพื่อสร้างที่อยู่อาศัย หรือเป็นบ้านจัดสรร แต่ส่วนใหญ่ในปัจจุบันรกร้าง เนื่องจากเศรษฐกิจตกต่ำนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2539 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2542) ไม่มีการลงทุนใด ๆ ในเส้นทางดังกล่าวเพิ่มขึ้นอีกเลย ผลของการขายที่ดินในช่วงดังกล่าวก่อให้เกิดการลงทุนในภาคการผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปและภาคการก่อสร้างในระดับชาวบ้านซึ่งเป็นผู้ประกอบการรายย่อยมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการซื้อรถกระบะของช่างก่อสร้างเพิ่มขึ้น บางรายที่ไม่ได้เป็นช่างก่อสร้าง เช่นช่างแกะสลักไม้ที่รับงานมาทำที่บ้านของตนเองก็ซื้อรถตู้มารับจ้างรับ-ส่งเด็กนักเรียนในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงที่เรียนโรงเรียนในตัวเมือง ซึ่งจะออกรถเฉพาะในช่วงเช้าและช่วงเย็นเท่านั้น ส่วนในเวลากลางวันก็จะทำงานแกะสลักไม้ตามปกติ รายที่เป็นชาวนากลางบางรายก็จะซื้อรถตู้ไว้สำหรับรับเหมารายวันเพื่อการท่องเที่ยว และบางรายก็ลงทุนซื้อรถตักดินและรถบรรทุกเพื่อใช้ประกอบธุรกิจปรับถมที่ที่มีผู้รับเหมาช่วงตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูปก็ขยายกลุ่มออกไปโดยรับคนงานเพิ่มเพื่อให้มีกำลังการผลิตเพิ่มขึ้น ประกอบกับตลาดอุตสาหกรรมเสื้อผ้าสำเร็จรูปในท้องถิ่น เช่นไนท์บาซาร์ และตลาดบ้านบ่อสร้าง มีความต้องการสินค้าสูงเพราะเป็นช่วงเวลา เศรษฐกิจในภูมิภาคเติบโตในอัตราสูง นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติต่างพากันมาท่องเที่ยวกันมากโดยเฉพาะช่วงก่อนมีสงครามอ่าวเปอร์เซีย เมื่อปี พ.ศ. 2533 และการปฏิวัติของทหารในประเทศไทยเมื่อกุมภาพันธ์ 2534

อย่างไรก็ตาม หลังการปฏิวัติก็ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อมูลค่าการส่งออกสินค้ามากนักดังจะเห็นได้จากในปี พ.ศ. 2537 กรมเศรษฐกิจการพาณิชย์ประมาณการว่าเสื้อผ้าสำเร็จรูปซึ่งเป็นสินค้าสำคัญอันดับหนึ่งมีการขยายตัวเพิ่มขึ้นร้อยละ 9.94 และคาดการณ์ว่าในปี 2538 มูลค่าการส่งออกสินค้านี้ดังกล่าวขยายตัวเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 6.6 (ดูตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 มูลค่าการส่งออกสินค้าจำแนกตามประเภทสินค้าสำคัญ 10 รายการแรก

ประเภทสินค้า	ปี 2537 ^E (ล้านบาท)	อัตราการ ขยายตัว (% เพิ่ม/ลด)	ปี 2538 ^F (ล้านบาท)	อัตราการ ขยายตัว (% เพิ่ม/ลด)
1 เสื้อผ้าสำเร็จรูป	98,500	9.94	105,000	6.6
2 เครื่องคอมพิวเตอร์	88,500	35.59	93,800	6.0
3 อัญมณีและเครื่อง ประดับ	47,500	9.21	53,000	11.6
4 กุ้งสดแช่เย็นแช่แข็ง	42,000	10.98	45,000	7.1
5 แผงวงจรไฟฟ้า	42,000	18.14	50,000	19.0
6 ข้าว	34,000	3.16	32,200	-5.3
7 ยางพารา	33,808	15.85	35,856	6.1
8 รองเท้าและชิ้นส่วน	30,000	7.37	31,825	6.1
9 อาหารทะเลกระป๋อง	28,300	10.29	29,100	2.8
10 ผลิตภัณฑ์พลาสติก	27,000	-26.58	37,000	37.0
รวม	471,608		512,781	

ที่มา : ศูนย์เศรษฐกิจอุตสาหกรรมภาคเหนือ

หมายเหตุ : E ตัวเลขประมาณการ F ตัวเลขคาดการณ์

ช่วงต้นของระยะนี้ การเติบโตของโรงงานตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูปในจังหวัดเชียงใหม่ ขยายตัวอย่างรวดเร็ว เนื่องจากเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการลงทุนและการพัฒนาของภาคเหนือ นอกจากนี้ยังมีสนามบินตั้งอยู่ใกล้แหล่งผลิต และจะพบว่าจำนวนโรงงานที่เพิ่มขึ้นส่วนใหญ่อยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ ดังจะเห็นได้จากตัวเลขตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 - 2530 ทั้งภาคเหนือมีจำนวนโรงงานตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป 15 โรง ขณะที่จังหวัดเชียงใหม่จังหวัดเดียวมีโรงงานตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูปถึง 13 โรง และในระหว่างปี พ.ศ. 2531 - 2536 ภาคเหนือมีจำนวนโรงงานเพิ่มขึ้นอีก 39 โรง รวมทั้งภาคเหนือมีโรงงานจำนวน 54 โรง ส่วนจังหวัดเชียงใหม่มีจำนวนโรงงานเพิ่มขึ้น 21 โรง รวมทั้งหมดเป็น 34 โรง ณ ปี พ.ศ. 2536 และเมื่อเปรียบเทียบจำนวนโรงงานในเขตอำเภอ

สันกำแพงกับทั้งจังหวัด ในปี พ.ศ. 2536 พบว่าเฉพาะอำเภอสันกำแพงมีโรงงานตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูปจำนวน 14 โรง (ศูนย์เศรษฐกิจอุตสาหกรรมภาคเหนือ, 2536: 10 - 29) นับว่าอำเภอสันกำแพงนี้เป็นที่ตั้งของโรงงานผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปที่หนาแน่นแห่งหนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนี้แรงงานที่ทำงานในโรงงานตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูปเมื่อเปรียบเทียบกับระหว่างเพศหญิงและเพศชายแล้วพบว่า เพศหญิงมีจำนวนมากกว่าหลายเท่า ทั้งภาคเหนือมีโรงงานตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป 54 โรง แรงงานชายที่ทำงานในโรงงานดังกล่าวมีจำนวนเพียง 510 คน ในขณะที่แรงงานหญิงมีจำนวนมากถึง 4,741 คน เฉพาะในจังหวัดเชียงใหม่มีจำนวนโรงงานประเภทดังกล่าว 34 โรง มีแรงงานชายเพียง 285 คน ส่วนแรงงานหญิงมีถึง 2,983 คน (ศูนย์เศรษฐกิจอุตสาหกรรมภาคเหนือ, 2536: 1 - 3)

ก่อนที่เศรษฐกิจจะตกต่ำในปี 2540 หมู่บ้านในพื้นที่ศึกษาประสบกับปัญหาขาดแคลนแรงงานภาคเกษตรติดต่อกันยาวนานหลายปี โดยเฉพาะในช่วงเศรษฐกิจเฟื่องฟูราว พ.ศ. 2532 - 2539 การจ้างงานในไร่นาจึงต้องปรับค่าแรงและวิธีการจ้างใหม่ จากเดิมที่ยังพอมีการใช้ระบบแลกเปลี่ยนแรงงานอยู่บ้าง (เจ้าของนาต้องทำกับข้าวเลี้ยงคนที่มาเอาแรงด้วย 1 มื้อ) ก็เกิดมีระบบการจ้างแรงงานปักดำเป็นงานเหมาไร่ละ 500 บาท และลดค่าเช่านาเป็นข้าวเปลือกไร่ละ 10 ถัง (ก่อนหน้านี้คิดค่าเช่าในอัตรา 50 : 50 หรือผ่ากึ่ง) ส่วนค่าจ้างรายวันก็เพิ่มขึ้นจาก 80 บาทมาเป็น 100 บาท และ 120 บาทตามลำดับ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2540 ซึ่งเป็นปีที่เศรษฐกิจในภูมิภาคทรุดตัวอย่างหนัก เกิดการขาดแคลนเงินทุนหมุนเวียนภายในประเทศ ส่งผลกระทบต่อภาคอุตสาหกรรม ธุรกิจการเงิน การท่องเที่ยว และอื่น ๆ อย่างกว้างขวาง พนักงานและผู้ใช้แรงงานถูกปลดและเลิกจ้างพากันหลังไหลกลับสู่ชนบท ชาวบ้านในพื้นที่ศึกษาที่ต้องอาศัยรายได้จากการรับจ้างในภาคการก่อสร้างได้รับผลกระทบจากภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจอย่างมาก และส่วนใหญ่จะเป็นแรงงานเพศชาย ซึ่งตกงานเป็นเวลานาน การแกะสลักไม้และงานตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูปถึงแม้จะถูกกระทบบ้างเพราะจำนวนสินค้าที่ผลิตลดลง แต่ก็ยังพอมีทางออกโดยการชวนขายหางานผลิตที่ให้ค่าจ้างราคาถูกกว่ามาทำได้บ้าง การทำนาซึ่งเคยถูกปล่อยปละละเลยมาหลายปีก็กลับมาคึกคักขึ้นในปีนี้อันเนื่องมาจากค่าจ้างในไร่นาจึงมีการปรับอัตราสูงขึ้นเป็นการจ้างเหมาในการปักดำไร่ละ 500 บาท เนื่องจากน้ำในลำเหมืองมีจำกัดกว่าแต่ก่อนทำให้ชาวบ้านต้องเร่งปักดำให้ทันเวลา ก่อนที่น้ำจะหมด และยังเกี่ยวข้องกับการแบ่งปันน้ำไปยังแปลงนาที่อยู่ท้ายเหมืองอีกด้วย โดยเฉพาะแปลงนาของเจ้าที่ต้องสูบน้ำจากที่นาของคนอื่นต้องเร่งสูบน้ำเข้านาของตนเองอย่างรวดเร็ว การจ้างเหมาเพื่อทำการปักดำแม้ว่าจะเสียค่าใช้จ่ายสูงกว่าการจ้างรายวันแต่ช่วยลดขั้นตอนการระดมแรงงาน และ

สามารถปักดำได้เสร็จอย่างรวดเร็วในอัตราเฉลี่ยวันละ 15 ไร่ ในขณะที่การจ้างรายวันแม้จะเสียค่าใช้จ่ายน้อยกว่าและเจ้าของนายังสามารถควบคุมการทำงานของผู้รับจ้างได้ แต่ต้องใช้เวลาหลายวันซึ่งไม่ทันการ

การกลับไปทำนากันอย่างเต็มที่อีกครั้งหลังจากร้างลาไปนานในปี พ.ศ. 2541 ของ ชาวบ้านในพื้นที่ศึกษา แสดงให้เห็นภาวะการขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตรอย่างชัดเจนจนต้องจ้างแรงงานจากต่างหมู่บ้านมารับเหมาปักดำ ทั้งนี้เพราะขนาดของครัวเรือนลดลงนับตั้งแต่ หมู่บ้านเริ่มผนวกเข้ากับระบบการจ้างงานนอกภาคเกษตรอย่างจริงจัง เมื่อกว่า 30 ปีก่อน ในระยะที่การจ้างงานนอกภาคเกษตรลดลงอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นงานรับเหมาก่อสร้างในตัวเมืองหรือ แม้แต่งานสร้างบ้านในละแวกหมู่บ้าน งานแกะสลักไม้จากโรงงาน งานตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป และการจ้างงานภาคธุรกิจการค้าในตัวเมืองเชียงใหม่ ทำให้ทุกคนที่ยังมีที่ดินต่างก็หันกลับมาทำนาเพื่อประกันความเสี่ยงในการยังชีพยามที่รายได้ที่เป็นตัวเงินขาดลง ภาวะทุรตันของเศรษฐกิจช่วงฟองสบู่แตกนี้ชาวบ้านที่ทำงานรับจ้างภาคการก่อสร้างขาดรายได้กันถ้วนหน้า ไม่มีงานเข้ามาเป็นเวลา 1 - 2 ปี การดิ้นรนที่พอทำได้ของแรงงานส่วนนี้คือการรับเหมาร้างบ้านในหมู่บ้านซึ่งยังพอมีเหลืออยู่เล็กน้อยเท่านั้น ส่วนช่างแกะสลักก็ปรับตัวจากการรับจ้างแกะสลักไม้จากโรงงานและรับจ้างแกะสลักไม้ในงานรับเหมาก่อสร้าง มารับจ้างแกะสลักบานประตูโบสถ์ หรืองานแกะสลักไม้ของวิหาร ตามวัดวาต่าง ๆ ทั่วภาคเหนือ ซึ่งต้องมีการออกไปทำงานนอกหมู่บ้านบางครั้งก็ต้องค้างแรมที่วัดจนกว่างานจะเสร็จซึ่งกินเวลาเป็นแรมเดือน ส่วนงานตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูปหลังจากที่ความต้องการของตลาดลดลงส่งผลให้ผู้รับเหมาขาดแคลนเงินทุนหมุนเวียนทำให้ต้องปิดตัวลงไปเหลือเพียงกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูปที่มีนายทุนจากต่างถิ่นมาว่าจ้างและจัดหาอุปกรณ์การผลิตให้เท่านั้นที่ยังคงอยู่ได้ แต่กระนั้นก็ตามรายได้ของช่างเย็บผ้าในกลุ่มนี้ลดลงเนื่องจากงานที่รับมาผลิตมีจำนวนลดลงมาก ด้วยเหตุผลที่ว่านักท่องเที่ยวซึ่งเป็นลูกค้าสำคัญขาดกำลังซื้อ แม้ปริมาณงานที่ต้องผลิตโดยรวมจะลดลงงานตัดเย็บเสื้อผ้าในหมู่บ้านก็ยังคงมีอยู่ โดยช่าง เย็บผ้าต่างก็พยายามชวนชวนหางานมาทำ แม้ว่าจะเป็นงานที่ต่ำกว่าระดับฝีมือที่ช่างเย็บเหล่านี้เคยทำมาก็ตาม ภาพของช่างเย็บผ้าอิสระที่รับงานมาทำที่บ้านของตนเองมีมากขึ้น และพวกเขาก็ต้องหัดเย็บผ้าในแบบใหม่ ๆ ที่ไม่คุ้นเคยมาก่อน ส่วนค่าจ้างที่พวกเขาได้รับก็จะคิดเป็นรายตัวซึ่งถูกหักเปอร์เซ็นต์จากต้นสายที่รับงานมาให้พวกเขาทำ

ความไม่แน่นอนทั้งการผลิตภาคเกษตร และงานรับจ้างนอกภาคเกษตร ทำให้ชาวบ้านในพื้นที่ศึกษาต้องสรรหาอาชีพที่หลากหลายมาทำเพื่อประกันความเสี่ยงในการดำรงชีพของครอบครัว รายที่เป็นชาวนาฐานะปานกลางถึงฐานะดี ซึ่งพอจะมีเงินฝากจากการขายที่ดินอยู่บ้าง

ก็ยังคงชะลอตัวอยู่ได้นานจนกว่าเศรษฐกิจจะฟื้นตัวขึ้นอีกครั้ง ส่วนชาวนายากจนและครอบครัวที่ต้องอาศัยงานรับจ้างนอกภาคเกษตรเป็นรายได้หลัก ก็ต้องชวนขายหางานที่ไกลออกไปจากชุมชนมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการปรับตัวของช่างแกะสลักไม้ดั้งเดิมที่ยกมาข้างต้น ส่วนพวกที่หางานทำไม่ได้ก็พยายามลดค่าใช้จ่ายให้มากที่สุด เช่นพากันออกไปดักกุ้งตามลำน้ำ และสองฝั่งถนนสายดอนจั่น - น้ำพุร้อน มาส่งขายตามร้านอาหารที่มีอย่างหนาตาริมถนนใกล้กับบ้านป่าหลวง และลานก หนูนา เหียงแห หวปลา มาเป็นอาหารพอประทังเป็นมื้อ ๆ ไป บ้างก็หันกลับมาเลี้ยงไก่พื้นเมืองเพื่อส่งขาย ระหว่างที่รอคอยว่าจะมีงานก่อสร้างที่ใดจะจ้างพวกเขา ก็ต้องออกไปพบปะผู้คนและหาข้อมูลอยู่เสมอ เช่นคอยดูว่า การจัดสรรงบประมาณของการเคหะฯ ที่จะลงมายังอำเภอสันกำแพง พวกเขาอาจจะมีโอกาสเข้าไปประมูลงานก่อสร้างในปีหน้า ซึ่งถ้าสามารถประมูลได้พวกเขาก็จะมีงานทำกันอย่างเป็นกอบเป็นกำ

3 แรงงานในครัวเรือนและการถือครองที่ดิน

3.1 ภาพรวมของการใช้แรงงานและการถือครองที่ดินในชุมชน

ลักษณะการขยายตัวของครัวเรือนในชุมชนพื้นที่ศึกษาโดยทั่วไปมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว ประกอบไปด้วยสมาชิกครัวเรือนสองรุ่น คือรุ่นพ่อแม่ และรุ่นลูก เมื่อลูกแต่งงานจะแยกครอบครัวออกไปแยกอยู่ตามลำพัง ตามปกติลูกสาวคนสุดท้ายต้องจะรับหน้าที่เลี้ยงดูพ่อแม่และรับมรดกที่ดินจำนวนมากกว่าลูกคนอื่น ๆ และครอบครัวของลูกสาวคนเล็กจะอาศัยอยู่ในบ้านเดิมร่วมกับพ่อแม่ของตน แต่มีกรณีพิเศษเช่นกันที่พบว่าลูกคนที่แต่งงานหลังสุดหรือคนที่ไม่ได้แต่งงานซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นลูกสาวเสมอไปจะอาศัยอยู่กับพ่อแม่และมีหน้าที่ดูแลพ่อแม่โดยอาศัยที่ดินในส่วนที่เป็นของพ่อแม่ทำการผลิตข้าวเพื่อบริโภคเป็นหลัก ดังนั้นในรุ่นลูกจะมีครอบครัวหนึ่งที่ประกอบไปด้วยสมาชิกครัวเรือนสามรุ่นขึ้นไป คือรุ่นพ่อแม่ รุ่นลูก และรุ่นหลาน

อัตราการถือครองที่ดินโดยเฉลี่ยครัวเรือนละ 3-5 ไร่ ผู้ถือครองที่ดินในชุมชนสามารถแบ่งออกได้สามกลุ่มกล่าวคือ กลุ่มแรกเป็นกลุ่มที่มีการถือครองที่ดินมากและมีพื้นฐานมาจากการเป็นชาวนาฐานะดีเป็นกลุ่มที่มีจำนวนน้อยที่สุด จะถือครองที่ดินโดยเฉลี่ย 12-20 ไร่ ชาวนารวยที่ถือครองที่ดินมากที่สุดคือ 50 ไร่ ซึ่งมีอยู่เพียงหนึ่งรายและเป็นผู้ถือครองในรุ่นที่หนึ่งในครัวเรือนที่มีคนสามรุ่นอยู่ด้วยกัน กลุ่มที่สองเป็นกลุ่มที่ถือครองที่ดินระดับปานกลางคือ 4-6 ไร่ กลุ่มที่สามเป็นครัวเรือนที่มีการถือครองที่ดินต่ำสุดคือ 1-3 ไร่ ซึ่งถือเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุด ซึ่งบางส่วนเป็นครัวเรือนที่เพิ่งแยกตัวออกมาจากครัวเรือนของพ่อแม่ และกลุ่มที่สี่ไม่มีที่ดินถือครอง เนื่องจากขายที่ดินไปในยุคเวนคืนเพื่อสร้างถนนทางทิศใต้ของหมู่บ้าน บางส่วนเป็นครัวเรือนที่รุ่นพ่อแม่เป็นชาวนาเช่าซึ่งไม่

มีที่ดินถือครองมาตั้งแต่แรก อย่างไรก็ตามการวัดฐานะจากการถือครองที่ดินของชาวบ้านในชุมชนดังกล่าวไม่สามารถสรุปได้เนื่องจากชุมชนแห่งนี้มีงานนอกภาคเกษตรที่เป็นที่มาของรายได้สำคัญหลากหลาย และต่อเนื่องตลอดทั้งปี เช่นงานรับเหมาก่อสร้าง งานเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป งานแกะสลักทั้งในกลุ่มสินค้าหัตถกรรมและในกลุ่มงานก่อสร้าง งานขับรถรับจ้าง ค้าขาย รับราชการ และถูกจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมและการพาณิชย์ ครัวเรือนเหล่านี้ส่วนใหญ่สามารถเช่าที่นาจากเจ้าที่ดินในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงมาทำการผลิตข้าวได้และมีเป้าหมายในการผลิตข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือน ซึ่งเป็นหลักประกันในการยังชีพขั้นพื้นฐาน เนื่องจากการผลิตข้าวเพื่อบริโภคเองในครัวเรือนจะลงทุนเป็นต้นทุนต่ำกว่าการซื้อข้าวบริโภค มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่แบ่งที่ดินบางส่วนทำการผลิตข้าวเพื่อขายโดยเฉพาะ

จากการสุ่มตัวอย่างจำนวนสมาชิกครัวเรือน 84 ครัวเรือนพบว่าอัตราเฉลี่ยของสมาชิกในครัวเรือนรวมเท่ากับ 3.20 คน ครัวเรือนที่มีสมาชิก 1-2 คนมีร้อยละ 33.33 ครัวเรือนที่มีสมาชิก 3-4 คนมีร้อยละ 51.19 ครัวเรือนที่มีสมาชิก 5-6 คนมีร้อยละ 13.10 และครัวเรือนที่มีสมาชิก 7 คนขึ้นไปมีร้อยละ 2.38 (ดูตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 แสดงจำนวนสมาชิกในครัวเรือน

จำนวนสมาชิก	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
1 - 2	28	33.33
3 - 4	43	51.19
5 - 6	11	13.10
7 คนขึ้นไป	2	2.38
รวม	84	100.00

ที่มา : จากการสำรวจข้อมูลสนาม 84 ครัวเรือน ในเดือนมีนาคม 2542

ระบบการใช้แรงงานในชุมชนสามารถจำแนกออกได้เป็นสองประเภทคือ ระบบแรงงานในภาคเกษตรในที่นี้คือการทำนา และระบบแรงงานนอกภาคเกษตร การทำนาเป็นระบบการใช้แรงงานตามโครงสร้างสังคมแบบเกษตรกรรมที่มีเป้าหมายเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ผลผลิตส่วนเกินที่ได้จากการทำนาจะขายเป็นรายได้ที่เป็นตัวเงิน เมื่อพิจารณาสัดส่วนจำนวนสมาชิกในครัวเรือนกับขนาดการถือครองที่ดินเฉลี่ยรวมครัวเรือนละ 3-5 ไร่แล้วจะพบว่าสมาชิกในครัว

เรือนโดยเฉลี่ยมีเพียง 3.2 คน นอกจากนี้ตามตารางที่ 4 วัยแรงงานที่มีอายุระหว่าง 21-60 ปี (ปกติ วัยแรงงานเริ่มต้นตามเกณฑ์มาตรฐานคือ 15 ปี แต่เนื่องจากเยาวชนในพื้นที่ศึกษามีระดับการศึกษาค่อนข้างสูง อายุของวัยแรงงานจึงสูงกว่าเกณฑ์ปกติที่ใช้กันโดยทั่วไป) มีจำนวนร้อยละ 62.45 ขณะที่ประชากรในวัยพึ่งพิงที่เป็นกลุ่มอายุระหว่าง 0-20 ปี มีร้อยละ 18.59 และกลุ่มประชากรวัยพึ่งพิงอายุ 61 ปีขึ้นไปมีร้อยละ 18.96 รวมประชากรวัยพึ่งพิงร้อยละ 37.55 เท่ากับว่าสมาชิกในครัวเรือนที่มีแรงงานเฉลี่ย 3.2 คนนั้นเป็นแรงงานจริงอยู่ร้อยละ 62.45 และเป็นแรงงานพึ่งพิงอยู่ร้อยละ 37.55 ในสัดส่วนดังกล่าวครัวเรือนไม่สามารถทำการผลิตข้าวแต่เพียงลำพังแรงงานในครัวเรือนได้ ทั้งนี้ยังมีเงื่อนไขด้านเวลาที่ต้องเร่งรัดให้ทันกับปริมาณน้ำที่มีอยู่อย่างจำกัดซึ่งเป็นช่วงการปักดำ จึงต้องอาศัยการระดมแรงงานนอกครัวเรือนซึ่งเป็นแรงงานรับจ้าง (ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง) ทั้งจากในชุมชนและนอกชุมชน ร่วมกับระบบการแลกเปลี่ยนแรงงาน

ตารางที่ 4 แสดงช่วงอายุของสมาชิกในครัวเรือนแยกตามเพศ

ช่วงอายุ (ปี)	จำนวน		รวม (คน)	ร้อยละ
	ชาย	หญิง		
0 - 10	14	12	26	18.59
11 - 20	17	7	24	
21 - 30	19	17	36	62.45
31 - 40	28	40	68	
41 - 50	29	24	53	
51 - 60	7	4	11	
61 ปีขึ้นไป	22	29	51	18.96
รวม	136	133	269	100.00

ที่มา : จากการสำรวจข้อมูลฐาน 84 ครัวเรือน ในเดือนมีนาคม 2542

หมายเหตุ : ใช้เกณฑ์การแบ่งอายุวัยแรงงานตามบริบทของพื้นที่ศึกษา คือ 21 - 60 ปี

ตามปกติชาวนาจะพยายามลดต้นทุนในการผลิตข้าวด้วยการอาศัยแรงงานในครัวเรือน ร่วมกับระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานในหมู่บ้านที่พี่น้อง ทำให้ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานในภาคการเกษตรยังคงอยู่ ร่วมกับระบบการไปช่วยแรงงานที่ได้ค่าตอบแทนเป็นข้าวเปลือกสำหรับครัวเรือนที่มีเงินทุนจำนวนน้อยเกินกว่าจะลงทุนเช่าที่นาเพิ่มเพื่อทำการผลิตเอง การลงทุนเพื่อ

เพาะปลูกข้าวในกรณีที่จ้างแรงงานปักดำแบบเหมาจ่ายไร่ละ 500 บาทจะต้องใช้เงินประมาณไร่ละ 1,000 บาท (ในที่นี้จะรวมค่าจ้างเกี่ยวข้าววันละ 120 บาทต่อคน ค่าจ้างปักดำเหมาจ่ายไร่ละ 500 บาท ค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าปุ๋ยและยาฆ่าแมลงที่ซื้อจากพ่อค้าในระบบเงินเชื่อ และค่าไฟสำหรับการสูบน้ำ) ผลผลิตข้าวเฉลี่ยไร่ละ 71 - 72 ถัง ราคาขายข้าวนาปีถึงละ 50-55 บาท คิดรายได้เป็นตัวเงินออกมาแล้วตกประมาณไร่ละ 3,550 - 3,960 บาท แต่ทั้งนี้ต้องหักค่าเช่านาเป็นข้าวไร่ละ 10 ถัง และเสียเวลาในการแลกเปลี่ยนแรงงานในช่วงการกองข้าวและตีข้าวซึ่งเป็นการนำระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานมาใช้เพื่อลดต้นทุนที่เป็นตัวเงิน กรณีที่จ้างแรงงานเป็นข้าวเปลือกต้องหักค่าจ้างหลังเก็บเกี่ยวแรงงานละ 2 ถังต่อวัน จะเห็นว่าการผลิตข้าวแต่ละปีเพื่อการบริโภคและเหลือขายนั้นมีการจัดการแรงงานในหลากหลายระบบ ทั้งนี้เพื่อลดต้นทุนในการผลิต และอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างครัวเรือนจากพันธะด้านแรงงานที่มีต่อกัน

3.2 จำนวนสมาชิกในครัวเรือนและขนาดการถือครองที่ดินของกลุ่มผู้ตัดเย็บเสื้อผ้าแบบรับเหมาช่วง

ความหลากหลายของวิธีการจัดการแรงงานเพื่อผลิตข้าวมีความเกี่ยวโยงกันกับระบบความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ ซึ่งจำเป็นต้องจัดการความสัมพันธ์ด้านแรงงานให้สอดคล้องกับความจำกัดของจำนวนที่ดินและแรงงานของแต่ละครัวเรือน ดังจะเห็นได้จากตารางที่ 5 และตารางที่ 6

ตารางที่ 5 แสดงจำนวนเฉลี่ยของสมาชิกในครัวเรือน ของผู้ตัดเย็บเสื้อผ้าแบบรับเหมาช่วง แบ่งตามเพศ

เพศ	จำนวนเฉลี่ย
ชาย	1.76
หญิง	2.35
รวมทั้งสองเพศ	4.11

ที่มา : จากการสัมภาษณ์แรงงานหญิงในกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้าสองกลุ่ม จำนวน 17 ครัวเรือนในเดือน สิงหาคม 2541

ข้อมูลจากตารางที่ 5 จะเห็นว่าขนาดครัวเรือนของกลุ่มเป้าหมายซึ่งเป็นผู้ตัดเย็บเสื้อผ้าแบบรับเหมาช่วงจะมีสมาชิกโดยเฉลี่ยครัวเรือนละ 4.11 คน แบ่งเป็นเพศชาย 1.76 คน และแบ่งเป็นเพศหญิง 2.35 คน

ตารางที่ 6 แสดงจำนวนครัวเรือนที่ใช้ประโยชน์จากที่ดินแยกตามประเภทที่ดิน

ประเภทที่ดิน	ขนาดที่ดินเฉลี่ย(ไร่)	จำนวนครัวเรือน
เป็นเจ้าของ	3.97	10
เช่า	6	4
เป็นเจ้าของและเช่า	6	1
ไม่มีที่ดินและไม่เช่า	0	2
รวม	-	17

ที่มา : จากการสัมภาษณ์แรงงานหญิงในกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้าสองกลุ่ม จำนวน 17 ครัวเรือน
ในเดือน สิงหาคม 2541

จากตารางที่ 6 จะพบว่ากลุ่มเป้าหมายมีการใช้ประโยชน์จากที่ดินของตนเอง 10 ครัวเรือน เฉลี่ยครัวเรือนละ 3.97 ไร่ ใช้ประโยชน์จากที่ดินเช่า 4 ครัวเรือนเฉลี่ยครัวเรือนละ 6 ไร่ ครัวเรือนที่ใช้ประโยชน์จากที่ดินของตนเองและที่ดินเช่า มี 1 ครัวเรือน ขนาดการใช้ประโยชน์ 6 ไร่ และครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินและไม่เช่าที่ดินทำกินมี 2 ครัวเรือน

เมื่อนำข้อมูลจากทั้งสองตารางมาพิจารณาร่วมกันแล้ว จะสังเกตได้ว่าขนาดครัวเรือนของผู้ตัดเย็บเสื้อผ้าในระบบรับเหมาช่วงมีสมาชิกโดยเฉลี่ย 4.11 คน และครัวเรือนที่ใช้ประโยชน์จากที่ดินของตนเองเฉลี่ย 3.97 ไร่ ในสัดส่วนดังกล่าวครัวเรือนมีความจำเป็นที่จะต้องใช้แรงงานอย่างเข้มข้นในขั้นตอนการปักดำและเกี่ยวข้าว ซึ่งสามารถใช้วิธีการจ้างแรงงานได้ในกรณีที่ต้องเร่งให้เสร็จทันเวลา หรือใช้ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานเพื่อลดต้นทุนในการผลิต (มักใช้วิธีนี้มากกว่าการจ้าง) และใช้ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงาน (เพศชายเท่านั้น) ในขั้นตอนการไถ และขั้นตอนการตีข้าว จะมีบ้างในบางครัวเรือนที่ใช้การจ้างแรงงานช่วยไถเนื่องจากปลูกข้าวบนพื้นที่จำนวนมาก

ความหมายของ “การทำกินร่วมกัน” จะบังเกิดขึ้นในหมู่เครือญาติที่ต้องอาศัยแรงงานจากครัวเรือนอื่นมาช่วยทำ และส่วนใหญ่จะเกิดในกรณีที่มีการขาดแคลนแรงงานเพศชาย หรือกรณีที่ครัวเรือนมีสมาชิกที่เป็นแรงงานหลักไม่เพียงพอ ดังกรณีครัวเรือนของนางน้อยและนางเล็ก ซึ่งเป็นหญิงเย็บผ้า ทั้งสองเป็นพี่น้องกันเมื่อนางน้อยแต่งงานก็แยกครอบครัวไปสร้างบ้านอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับครอบครัวเดิมของตนซึ่งเป็นที่ดินที่แม่ของนางน้อยแบ่งให้ สมาชิกครัวเรือนของนางน้อยประกอบด้วยตัวเธอ สามี และลูกสาววัย 12 ปี (เท่ากับว่ามีแรงงานหลักเพศชายและหญิง

อย่างละ 1 คน) ส่วนนางเล็กหลังจากที่แต่งงานแล้วไม่ถึงสองปีสามีเสียชีวิตลงนางเล็กยังคงอยู่บ้านเดียวกับพ่อแม่ สมาชิกครัวเรือนประกอบด้วยพ่อแม่วัย 65 ปีร่างกายไม่แข็งแรงเนื่องจากมีโรคประจำตัว นางเล็ก น้องสาววัย 12 ปี และลูกชายของนางเล็กวัย 3 ปี (เท่ากับว่าครัวเรือนของนางเล็กมีแรงงานหลักคือนางเล็กเพียงคนเดียวและแรงงานฟิงฟิงอีก 4 คน) ด้วยหน้าที่ของลูกสาวที่ต้องทำกินเลี้ยงพ่อแม่ นางเล็กไม่สามารถทำนาโดยลำพังได้ ที่ดินทำกินของพ่อแม่มี 4 ไร่ ผลผลิตที่ได้จากการทำนาจะเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนของนางเล็กเท่านั้น แม้จะมีการขาย ผลผลิตบางส่วนก็เพื่อนำเงินสดไปจ่ายเป็นค่าปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ ยาฆ่าแมลง นางน้อยผู้เป็นพี่สาวเช่าที่ดิน 5 ไร่จากญาติฐานะดีเพื่อทำกินในครอบครัวของเธอ และเช่นเดียวกันกับครัวเรือนของ นางเล็กที่ผลผลิตจากการทำนาส่วนใหญ่จะนำมาบริโภคในครอบครัว และบางส่วนจะนำไปขายเป็นเงินสด ซึ่งเป็นรายได้รายปี การผลิตข้าวของทั้งสองครัวเรือนเป็นประหนึ่งครัวเรือนใหญ่ ครัวเรือนเดียวทำการผลิตร่วมกัน โดยสามีของนางน้อยจะรับหน้าที่เป็นแรงงานหลักในการไถนาทั้ง 9 ไร่ ซึ่งจะต้องแลกเปลี่ยนแรงงานกับครัวเรือนของญาติอีกครัวเรือนหนึ่งที่มีแรงงานเพศชายมาช่วยสลับแรงถือคันไถ ในช่วงดำนาทั้งนางน้อยและนางเล็กจะใช้วิธี “เอามือเอารัน” ซึ่งเป็นระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานร่วมกับการจ้างแรงงานรายวัน โดยมีทั้งการจ่ายค่าจ้างเป็นเงินวันละ 120 บาทต่อคน และจ่ายค่าจ้างเป็นข้าวเปลือกคนละ 2 ถังต่อวัน แรงงานในการปักดำสำหรับที่นาสองแปลงนี้จ้างแรงงานเพิ่ม 6-8 คน โดยเฉลี่ยสามารถปักดำได้วันละ 4-5 ไร่ (ที่ดินของสองครัวเรือนมีน้ำสมบูรณ์เนื่องจากสามารถสูบน้ำจากบ่อบาดาลในที่นาของพ่อแม่ได้จึงไม่จำเป็นต้องเร่งรีบจ้างปักดำเป็นลักษณะเหมา ทำให้ช่วยลดต้นทุนการปักดำลงได้ครึ่งหนึ่ง) ส่วนแรงงานใน ขั้นตอนอื่น ๆ จะเป็นระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานที่ใช้แรงงานเพศชายเป็นหลัก ข้าวที่ได้ในที่ดินส่วนของพ่อแม่จะถือว่านางน้อยและนางเล็กปลูกข้าวให้พ่อแม่กิน ส่วนข้าวที่ได้จากการเช่านา 5 ไร่จากญาติจะเป็นของครอบครัวนางน้อยทั้งหมด

กรณีที่สองเป็นครัวเรือนของนางสาววาดเธอรับจ้างเย็บผ้า ส่วนแม่ของเธอรับจ้างปักผ้า พ่อจะออกไปจับนกมาขาย และหาปลาตามแหล่งน้ำธรรมชาติมาบริโภค ในครอบครัวมีแรงงานหลักสองคนคือพ่อของเธอซึ่งแม้จะชราแต่ยังแข็งแรงและตัวเธอเอง ส่วนสมาชิกอีกคนหนึ่งคือแม่นั้นอยู่ในวัยชราเช่นกัน ครอบครัวนี้เป็นครอบครัวขนาดเล็กมีที่ดินเพียง 3 งาน ดังนั้นลำพังพ่อและนางสาววาดก็สามารถทำนาให้เสร็จจุล่งไปได้ เกือบทุกขั้นตอนการทำนาจะใช้แรงงานสองพ่อลูก ยกเว้นกรณีการไถจะเอามือเอารันกับญาติครอบครัวอื่น โดยเธอจะไปดำนาเป็นการตอบแทน ข้าวที่ผลิตได้บนพื้นที่ 3 งานตกประมาณ 50 ถัง ตัวนางสาววาดและพ่อของเธอจึงไปช่วยแรงญาติดำนาอีกโดยรับค่าแรงเป็นข้าวเปลือกได้มาอีก 50 ถัง ซึ่งเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนตลอด

หนึ่งปี แม้ว่าที่ดินของครอบครัวนี้จะมีน้อยมาก แต่การอาศัยแรงงานในการไถจากครอบครัวอื่นยังจำเป็นอยู่ และระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานก็ยังจำเป็น

กรณีที่สามเป็นครอบครัวของนางใส เธอเปิดร้านขายกับข้าวสดและของชำเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่หน้าบ้านและรับผ้ามาเย็บที่บ้านไปด้วย ส่วนสามีรับจ้างขับรถรับส่งนักเรียนมีรายได้เป็นรายเดือน ยามว่างในช่วงสายถึงบ่ายเขาจะซื้อของเก่าที่ทำด้วยไม้มาแกะสลักเพื่อส่งขายตามร้านค้า ครอบครัวนี้มีลูกสาววัย 17 ปีซึ่งเรียนหนังสือในวิทยาลัยแห่งหนึ่งในตัวเมืองเชียงใหม่ การผลิตข้าวของครอบครัวนี้ใช้การลงทุนสูงกว่าสองกรณีแรกเนื่องจากไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ต้องเช่าที่ดินจำนวน 7 ไร่จากการเคหะฯ ไร่ละ 5 ดั่ง และยังต้องจ้างแรงงานช่วยผู้เป็นสามีไถนาอีกโดยจ่ายค่าจ้างเป็นรายวัน ส่วนขั้นตอนการปักดำจะใช้วิธีจ้างแบบเหมาจ่ายไร่ละ 500 บาท นอกจากนี้ต้องจ้างแรงงานรายวันเกี่ยวข้าวอีก มีเพียงขั้นตอนการกองข้าวและตีข้าวเท่านั้นที่ต้องใช้การ แลกเปลี่ยนแรงงานร่วมกับพี่น้องเพศชายของสามีนางใส (ประมาณ 11 - 12 แรง) ส่วนแรงงานเพศหญิงเป็นเพียงผู้ช่วยกองข้าวและเก็บกวาดข้าวที่ตกหล่นจากการตี

แม้ครัวเรือนของนางใสจะลงทุนปลูกข้าวสูงกว่าสองกรณีแรก แต่ก็ยังหาช่องทางใช้ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานมาช่วยลดต้นทุนการผลิต สมาชิกครัวเรือนของนางใสมีเพียงสามคนข้าวที่ผลิตได้เพื่อการบริโภคจะเป็นข้าวเหนียวเสีย 100 ดั่ง และข้าวเจ้าเพื่อขาย 400 ดั่ง ราคาขายข้าวเจ้าประมาณ 20,000 บาท ทั้งนี้ต้องหักเงินลงทุนประมาณ 8,000 บาท เท่ากับว่าในการผลิตข้าวแต่ละปีครัวเรือนนี้จะมีข้าวเหนียวบริโภคทั้งปี และมีเงินก้อนที่เป็นรายได้รายปีอีกประมาณ 12,000 บาท ด้วยการลงทุนเป็นเงิน 8,000 บาท ไม่นับการลงทุนลงเวลาที่เสียไปซึ่งหากจะคำนวณเป็นตัวเงินแล้วการผลิตข้าวของชาวนาอาจขาดทุนก็ได้

จากกรณีตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าการผลิตข้าวเพื่อการบริโภคของครัวเรือนชาวนาในพื้นที่ศึกษาไม่สามารถทำการผลิตแต่เพียงลำพังเฉพาะครัวเรือนได้ แต่ต้องอาศัยระบบการจัดสรรทรัพยากรที่ดินและแรงงานในหมู่เครือญาติในหลากหลายวิธี จะไม่มีครัวเรือนใดสามารถผลิตข้าวด้วยการจ้างเป็นเงินเพียงอย่างเดียว ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างชาวนาจึงยังคงมีระบบของความร่วมมือกันสูง ดังปรากฏออกมาในรูปของการแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างครัวเรือน การทำกินร่วมกัน และระบบการจ้างแรงงานที่มีหลากหลายประเภท ทั้งนี้พันธมิตรทางสังคมที่มีต่อกันก็เพื่อเป็นการประกันการดำรงชีพเบื้องต้นว่าครัวเรือนจะต้องมีข้าวบริโภคตลอดปี กล่าวโดยสรุปก็คือระบบแรงงานในภาคเกษตรของชุมชนนี้จะมีลักษณะเน้นหนักที่การสร้างความร่วมมือระหว่างครัวเรือน ภายใต้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การสร้างหลักประกันในการดำรงชีพขั้นพื้นฐาน ซึ่งเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยการระดมแรงงานอย่าง

เข้มข้นจากคนทั้งชุมชน โดยมีอุดมการณ์ของระบบเครือญาติเป็นกลไกที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างครัวเรือนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

ส่วนระบบแรงงานนอกภาคเกษตรนั้นจะมีลักษณะเป็นปัจเจก เนื่องจากเป็นแรงงานรับจ้างมีรายได้เป็นรายวัน หรือได้ค่าจ้างเป็นรายชิ้นงานที่ผลิตได้ รายได้ที่มาจากระบบแรงงานดังกล่าวก็เป็นรายได้เฉพาะบุคคล ดูประหนึ่งว่ามันจะแยกส่วนกันชัดเจนกับระบบแรงงานในภาคเกษตรและไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะต้องอาศัยระบบการสร้างความร่วมมือระหว่างครัวเรือนเพื่อทำการผลิต แต่กระนั้นระบบการทำงานดังกล่าวยังมีระบบความสัมพันธ์อื่น ๆ ซ้อนทับกันอยู่หลายชั้น อาทิ ความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้าง-ลูกจ้าง ที่ทับอยู่บนความสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้อง ความสัมพันธ์เชิงการอุปถัมภ์ระหว่างหัวหน้า-ลูกน้อง ที่กินขอบเขตไกลออกไปกว่าการจ้างแรงงาน คือการเป็นพรรคพวกทางการเมืองกลุ่มเดียวกัน และความสัมพันธ์ระหว่างผู้ร่วมงานที่ทับอยู่บนความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนแรงงานทางการเกษตร เป็นต้น

ด้วยเหตุที่กล่าวมาว่าระบบแรงงานนอกภาคเกษตรจึงมีสิ่งที่เรียกว่าความสัมพันธ์ที่อยู่นอกเหนือจากการจ้างงาน (non-work relation) ที่อยู่เบื้องหลังความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในชุมชน เนื่องจากวิถีชีวิตของชาวบ้านไม่ได้มีแต่การทำงานรับจ้างนอกภาคเกษตรเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีวิถีชีวิตแบบชาวนาที่เป็นพื้นฐานของโครงสร้างสังคมแบบเดิม ซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยกันดำเนิน กิจกรรมให้สำเร็จลุล่วงไปได้อย่างน้อยก็เพื่อเป็นหลักประกันการยังชีพของครัวเรือน ท่ามกลางความหลากหลายของระบบความสัมพันธ์ที่สร้างสรรค์ขึ้นมาทับซ้อนกันอยู่ในปัจจุบัน

4 การสร้างความร่วมมือระหว่างชุมชน

ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วว่าการแลกเปลี่ยนแรงงานในการผลิตภาคการเกษตร และความสัมพันธ์ที่นอกเหนือจากระบบการจ้างงานระดับปัจเจกซึ่งอยู่นอกภาคการเกษตรได้สะท้อนให้เห็นถึงความร่วมมือระหว่างครัวเรือน ยิ่งไปกว่านั้นชุมชนยังมีการสร้างความร่วมมือกับชุมชนอื่น ๆ เพื่อระดมทรัพยากรจากภายนอกมาใช้ประโยชน์ โดยมีวัดและงานประเพณีที่อิงกับศาสนาเป็นศูนย์กลางดังจะปรากฏออกมาในรูปของงานปอยหลวง

งานปอยหลวงครั้งนี้จัดขึ้นในโอกาสที่ทางวัดจัดสร้างวิหารหลังใหม่ขึ้น การดำเนินงานจัดสร้างเริ่มตั้งแต่ปี 2539 แล้วเสร็จเมื่อปี 2540 โดยทางวัดสามารถระดมทุนจากชาวบ้านในชุมชนในขั้นต้นได้กว่า 700,000 บาท แต่งบประมาณทั้งหมดที่ใช้จัดสร้างวิหารนี้ตกประมาณกว่า 2,000,000 บาท ทางวัดจึงต้องจัดหาเงินทุนส่วนที่เหลือไปจ่ายให้กับทางบริษัทผู้รับเหมา ซึ่งวิธีการดังกล่าวคือการจัดงานเพื่อระดมทุนจากชุมชนภายนอก และจากชาวบ้านในชุมชน(อีกครั้งหนึ่ง)

ศรัทธาผู้มาช่วยงานจากนอกชุมชนประกอบด้วยชาวบ้านจากหมู่บ้านใกล้เคียง หมู่บ้านในเขตอำเภอเมือง และอำเภอใกล้เคียง นอกจากนี้ยังมีวัดวาต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเจ้าอาวาสวัดในชุมชนพื้นที่ศึกษาอีกรวมแล้วกว่า 140 แห่ง การจัดงานปอยหลวงถือว่าเป็นงานของชุมชน ชาวบ้านทุกคนมีหน้าที่ต้องเสียสละเวลาเพื่อร่วมมือกันเตรียมงานต้อนรับศรัทธาที่มาร่วมงานจากที่ต่าง ๆ เปรียบเสมือนเจ้าของบ้านที่ต้องเตรียมการต้อนรับแขกคนสำคัญ งานปอยหลวงเริ่มตั้งแต่วันที่ 11 - 14 มกราคม ตลอดวันงานทั้งห้าวันนั้น ชาวบ้านจะต้องหยุดงานทุกอย่างที่ทำมาตระเตรียมสถานที่ และข้าวของเครื่องใช้สำหรับประกอบอาหารเลี้ยงแขก ผักหอม ช่างฟ้อนในงานพิธีแห่ครัวทาน เตรียมการแสดงระหว่างร่วมขบวนแห่ ผูกการเล่นดนตรีพื้นเมืองของกลุ่มผู้เฒ่า กลุ่มเยาวชนเตรียมการจัดงานเล่นเกมส่เพื่อหาเงินเข้าวัด คณะกรรมการวัดจัดหา มหรสพมาเล่นฉลองยามค่ำคืน และอื่น ๆ

การแห่ครัวทานของชาวบ้านแต่ละครอบครัวเริ่มขึ้นในวันที่ 13 ก่อนวันแห่ครัวทานของแขกพิเศษจากวัดอื่น ๆ ซึ่งจะมีขึ้นในวันสุดท้ายของงาน ชาวบ้านจะจัดของถวายวัดในกระบะที่ประดิษฐ์ขึ้นเอง มีทั้งอุปกรณ์ที่จำเป็นสำหรับวัดจะได้ใช้ยามจัดงาน เช่นจาน ช้อน ถ้วย ชาม ข้าวสาร ใต๊ะพับ แก้วพลาสติก และเงินทอง ตกแต่งประดับประดาอย่างสวยงามด้วยวงไหม ซึ่งทำจากวัสดุที่ใช้ทำดอกไม้แห้ง ขบวนแห่จะเริ่มทยอยมาจากกลุ่มบ้านเหนือ และกลุ่มบ้านใต้ ต่อจากนั้นจะเป็นขบวนแห่ครัวทานของกลุ่มหมู่บ้านที่อยู่ในละแวกใกล้เคียง สิ้นสุดขบวนแห่ที่ศาลาวัดกลุ่มศรัทธาวัดต่างพากันนำครัวทานที่จัดทำขึ้นถวายพระที่นั่งรออยู่บนศาลา วงไหมที่ชาวบ้านประดิษฐ์ขึ้นจะถูกจับจองจากชาวบ้านรายอื่น ๆ เพื่อซื้อต่อมาใช้ประดับประดาครัวทานของตนในวันสุดท้าย โดยเจ้าของวงไหมจะนำเงินที่ได้จากการขายนี้มาถวายวัดอีกทอดหนึ่ง

งานปอยหลวงสะท้อนให้เห็นถึงเครือข่ายความร่วมมือของชุมชนที่มีส่วนร่วมทั้งในแง่ของเศรษฐกิจและพิธีกรรม ทั้งที่เป็นระดับสถาบัน อันได้แก่ ครอบครัวของชาวบ้านในชุมชน โรงเรียน วัดและหมู่บ้านอื่น ๆ ที่ได้รับเชิญมาร่วมงาน และระดับปัจเจกบุคคล เนื่องจากการระดมทรัพยากรเพื่อจัดงานปอยหลวงไม่ได้มีเพียงข้าวของเงินทองที่ดีราคาได้ แต่ยังหมายรวมถึงการร่วมแรงร่วมใจจัดงานของชุมชน ทุกคนหยุดงาน (เสียสละโอกาสที่จะมีรายได้) และมีส่วนร่วมให้งานครั้งนี้เกิดขึ้นและสำเร็จ สิ่งของที่ชาวบ้านนำมาถวายก็จะเป็นสิ่งของที่ชาวบ้านจะหยิบยืมทางวัดไปใช้ยามมีงานประเพณีสำคัญของครอบครัว เช่นงานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานศพ งานบวช ฯลฯ เท่ากับว่าเป็นการแบ่งปันทรัพยากรจากสมาชิกของชุมชนและนอกชุมชนมาจัดสรรไว้เป็นของส่วนรวม เพื่อให้สมาชิกของชุมชนทุกระดับฐานะได้ใช้ประโยชน์ ขณะเดียวกันก็เป็นการสร้างความสัมพันธ์

ต่างตอบแทนระหว่างชุมชนที่จัดงานกับชุมชนที่มาช่วยงานปอยหลวง ซึ่งชุมชนของพื้นที่ศึกษาจะต้องไปช่วยงานปอยหลวงของหมู่บ้านอื่นที่มาร่วมงานเป็นการตอบแทนในโอกาสต่อไป

5 สรุป

ตลอดระยะเวลากว่า 40 ปีที่ผ่านมาชุมชนพื้นที่ศึกษาได้มีพัฒนาการทางเศรษฐกิจที่ผนวกการผลิตภาคเกษตรเข้ากับการทำงานรับจ้าง แม้ว่าชาวบ้านจะมีรายได้เป็นตัวเงินกันมากขึ้นเมื่อเทียบกับในอดีต แต่ระบบความร่วมมือระหว่างครัวเรือน และระหว่างชุมชนยังคงถูกนำมาใช้เป็นกลไกพื้นฐานในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกัน ดังที่สะท้อนออกมาในรูปของการแลกเปลี่ยนแรงงานทางการเกษตร และการจัดงานประเพณีของชุมชน ซึ่งเป็นการสร้างหลักประกันการยังชีพขั้นพื้นฐานของครัวเรือนโดยอาศัยการจัดการทรัพยากรของชุมชน อันได้แก่แรงงาน ที่ดิน และเงินทุน ที่มีอยู่อย่างจำกัดมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด หรืออีกนัยหนึ่งอาจกล่าวได้ว่าแม้ชุมชนจะถูกผนวกเข้ากับระบบการจ้างงานนอกภาคเกษตรมาเป็นเวลายาวนานแล้วแต่ยังไม่มีความมั่นคงเพียงพอที่จะละวางมือจากการผลิตในภาคเกษตรอย่างเต็มตัวได้ สมาชิกในชุมชนจึงยังคงดำรงความสัมพันธ์ที่หลากหลายเอาไว้แม้แต่ในระบบความสัมพันธ์ที่เป็นการจ้างงานนอกภาคเกษตรซึ่งเป็นลักษณะการจ้างงานระดับปัจเจกบุคคล อันแสดงถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ซับซ้อน ในส่วนนี้ผู้ศึกษานำมาอภิปรายในบทต่อไป